

บทที่ 4

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

ที่ตั้ง

พระที่นั่งไพศาลทักษิณตั้งอยู่ระหว่างท้องพระโรงพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานกับพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย ๑ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 8 x 35 เมตร ยกพื้นสูงประมาณ 2 เมตร ทอดยาวไปตามทิศตะวันออก - ตะวันตก โดยมีด้านสกัดทั้ง 2 ด้านขององค์พระที่นั่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก และตะวันตก ส่วนด้านยาวเป็นด้านทิศเหนือติดกับพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย ๑ โดยมีผนังกันและมีพระบัญชาเปิดสู่ภายในพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย ๑ รวม 10 ช่อง มีพระทวารเทวราชมเหศวรเป็นพระทวารสำหรับเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย ๑ อยู่กึ่งกลาง ตอนกลางองค์พระที่นั่งต่อเนื่องกับท้องพระโรงหน้า ทำเป็นคูหาเปิดโล่ง มีอัญมณีทางขึ้นลงตอนกลาง และมีอัญมณีทางขึ้นลงทางเลี้ยวชั้นลดของปีกพระที่นั่งทั้ง 2 ด้าน

ภายนอก (หลังคา)

หลังคามุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสี โดยมีพื้นสีเขียวขอบสีส้มมีคาดสีเหลือง มีช่อฟ้าใบระกา นาคสะดุ้ง และหางหงส์ปิดทองประดับกระจกสีทอง เป็นเครื่องตกแต่งหน้าบัน พื้นประดับกระจก ประกอบลายจำหลักเป็นรูปสมเด็จพะอมรินทราธิราช ประทับเหนือวิมานปราสาทสามยอด มีลายกระหนกก้านขดหัวนาคเป็นลายล้อม

ผนัง

เป็นผนังก่ออิฐถือปูน โดยมีผนังที่มีความหนาเป็นพิเศษ ภายนอกฉาบปูนเรียบทาสี

ซุ้มพระทวารและพระบัญชา

พระบัญชาที่เปิดสู่พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย และที่เปิดสู่ลานภายนอกมีเรือนแก้วเป็นซุ้มบันแถลง นอกจากนั้นเป็นเรือนแก้วลายดอกเบญจมาศ

บานพระบัญชา

บานพระบัญชาด้านทิศเหนือ ตะวันออก และตะวันตกตัวบานภายนอกเขียนลายรดนํ้าทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ภายในเขียนรูปเทวชาติพระขรรค์

ชื่อและฝ่าเพดาน

ภายนอกปิดทองฉลุลาย

ภายใน

พื้นภายในยกพื้นสูงจากภายนอกประมาณ 2 เมตร ปูด้วยแผ่นหินอ่อน ขนาด 12 x 12 นิ้ว ปูตามแนวทะแยงมุมสลับสีขาว - ดำ

ประวัติจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรเป็นการใหญ่ มีการดัดแปลงแก้ไขตกแต่งและเสริมสร้างส่วนต่าง ๆ ในระยะเวลานั้นทรงมีพระราชดำริให้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ 'ตามที่มีบันทึกไว้ในหนังสือเรื่องตำนานวัดสุทัศน์ ในรัชกาลที่ 3

ที่ตั้งจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณนั้น สามารถแบ่งเป็นใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

ภาพหน้าเรื่อง

- ภาพจิตรกรรมบริเวณท้องพระโรงหน้าต่อกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณแสดงภาพสวรรค์ของพระอินทร์ ในเมืองสุทศนนคร

1. จิตรกรรมฝาผนังส่วนบนเหนือช่องพระบัญชาและพระทวาร

- 1.1 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศใต้
- 1.2 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศตะวันออก
- 1.3 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศตะวันตก
- 1.4 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือ

2. จิตรกรรมฝาผนังส่วนล่าง

- 2.1 ห้องภาพระหว่างพระทวารและพระบัญชา เป็นภาพเทพในศาสนาฮินดู และภาพบันทึกเหตุการณ์และสถานที่ทางประวัติศาสตร์

3. คูหาด้านทิศใต้ติดกับท้องพระโรงหน้าเป็นภาพกอบัวกับแมลง

4. ภาพที่บานพระบัญชาและพระทวารด้านทิศตะวันออกและตะวันตก เป็นภาพจิตรกรรมเทวคถิ์พระบรรค์ ส่วนพระทวารด้านทิศเหนือมีอยู่ในส่วนตอนกลางผนัง

เพียงพระทวารเดียว มีชื่อพระทวารว่า " พระทวารเทวราชมเหศวร " แสดงภาพ
จิตรกรรมรูปภาพพระอิศวรปางคู่ร้าย

รายละเอียดและความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นภาพนำเรื่องบนผนังบนท้องพระโรง
ด้านหน้าและจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณในส่วนที่เป็นรายละเอียดของตัว
จิตรกรรมฝาผนังในส่วนเหนือพระทวารและพระบัญชา ซึ่งแสดงภาพพระอิศวรและ ภาพเล่า
เรื่องเหตุการณ์สำคัญบางตอนของเรื่องมฆะมาพ(อดีตชาติของพระอินทร์) ประกอบกับภาพ
จิตรกรรมส่วนล่างซึ่งอยู่ระหว่างพระทวารกับพระบัญชา แสดงภาพเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และ
เหตุการณ์ สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เท่านั้น นอกจากนี้ในการศึกษาครั้งนี้ ยังได้รวม
ภาพจิตรกรรมบางส่วนของท้องพระโรงหน้า ซึ่งอยู่ติดกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ แสดงภาพพระ
อินทร์ประทับภายในพระวิมาน (สุธรรมเทวสภา) ภายในเมืองสุทนต์นคร บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
เนื่องจากเรื่องราวในภาพนั้นเป็นภาพนำเรื่องที่ปรากฏอยู่ในตัวอาคารคือท้องพระโรงหน้านั้น เป็น
ส่วนหนึ่งของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ จิตรกรรมดังกล่าวมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ
จิตรกรรมภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

องค์ประกอบภาพ

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ แบ่งผนังออกเป็น 2 ส่วน คือ
จิตรกรรมตอนบนและตอนล่างระหว่างพระบัญชาและพระทวาร โดยใช้ไม้บัวเป็นลายเส้นลวด
คั่นตามแนวเหนือประตูหน้าต่าง การจัดองค์ประกอบจิตรกรรมส่วนบนจะใช้ภาพทิวไม้ และ
เหตุการณ์กลุ่มบุคคล(ทิศทางก้นหน้าของตัวละคร)การเชื่อมเหตุการณ์ระหว่างตอนจะใช้ฉาก
ต้นไม้ เฟิงผา สระน้ำเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างภาพ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างฉาก
และเหตุการณ์ การวางเรื่องของตัวละครและฉาก เจตนาการเขียนภาพที่แท้จริงไม่ใช่ต้องการเล่า
เรื่องราว แต่เพื่อต้องการบอกเรื่องราวบางตอนที่สัมพันธ์กับการราชาภิเษกและเรื่องการสถาปนา
องค์พระมหากษัตริย์ขึ้นเป็นสมมุติเทวราช การขึ้นชื่อของบุคคลและแนวทางการหาของเทวดา
นำความสนใจไปสู่จุดที่สำคัญของเรื่อง จิตรกรรมไม่เน้นการเล่าเรื่อง ภาพจิตรกรรมที่ปรากฏจึงมี
ความซับซ้อนและไม่เรียงกันตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น วางฉากและเรื่องราวโดยการเน้นความ
สำคัญของเรื่อง

ส่วนจิตรกรรมส่วนล่างเรื่องเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และภาพบันทึก
เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ การเขียนภาพนั้นไม่มุ่งเน้นจะแสดงเหตุการณ์และการเล่ากิจกรรม
ของเหล่าเทพเจ้า แต่คงต้องการเพียงแสดงว่าภาพที่เขียนขึ้นนั้นคือเทพเจ้าองค์ใด หรืออาจหมายถึง

ถึงการอัญเชิญเทพเจ้าองค์นั้นมาประจำอยู่ในตำแหน่งที่ต้องการเท่านั้น เทคนิคการเขียนภาพ มีการเขียนแบบไล่สีให้นักสีปลายฝ่าผนังห้องที่เขียนรูปภาพด้วยสีเข้มแล้วจางลงโดยลำดับ ก่อนลงมาถึงภาพเขียน (ภาพที่ 43-54) โดยภาพจิตรกรรมอยู่ระหว่างช่องพระบัญชาจะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านตั้ง จัดเป็นรูปแบบการเขียนภาพที่มักนิยมเขียนในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากในชั้นเดิมช่างจิตรกรรมจะเขียนรูปภาพพรรณนาเรื่องบริเวณกลางพื้นที่ และดำลงมาเชิงฝ่าผนัง ส่วนปลายฝ่าผนังหรือตอนบนของพื้นที่มักจะปล่อยโล่งโดยไม่ได้เขียนอะไรต่อเติม รูปเขียนในสมัยก่อนรัชกาลที่ 3 มักจะเป็นเช่นนี้ ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 มีการแก้ไขปัญหาพื้นที่โล่งตอนบนได้โดยการระบายสีเข้มจากตอนบนไล่สีให้นักจางลงมาเป็นลำดับ ก่อนลงมายังภาพเขียนที่อยู่กลางพื้นที่ วิธีการเช่นนี้ช่างเรียกว่าการโอบสี การทำลักษณะนี้ ช่วยทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ว่างตอนบนกับภาพจิตรกรรมที่กล่าวมา ซึ่งเขียนถัดลงมาทางตอนล่าง (ภาพที่ 43-54) การจัดภาพแบบต่อเนื่องเคลื่อนไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่จบ มีสีทองลอยเด่น สีพื้นจางหายไป สีทองจะปรากฏสุกสว่างเป็นจุด ๆ การเขียนเป็นฉากธรรมชาติไม่มีการแบ่งส่วนตอนทำให้ภาพต่อเนื่องแบบไม่มีขอบเขตแน่นอน การจัดองค์ประกอบภาพแบบเขียนเป็นภาพเล่าเรื่องต่อเนื่องกันจนจดเพดาน และยังเขียนติดต่อกันลักษณะการเดียวกันทั้ง 4 ผนังโดยรอบอาคาร

ในขณะเดียวกันจิตรกรรมส่วนล่างที่เป็นภาพบันทึกประวัติศาสตร์ ได้สอดแทรกอาคารสถาปัตยกรรมแบบจีน และบุคคลชาวต่างชาติ แสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับนานาอารยประเทศในช่วงสมัยนั้น

การใช้สีนั้น จิตรกรรมในส่วนบนของผนัง จะใช้สีเข้มในช่วงล่างของผนังส่วนช่วงบนนั้นจะใช้สีอ่อน ทำให้ภาพดูมีระยะใกล้ไกล สีที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นสีแดง สีเขียว สีดำ สีขาว และสีทอง การกำหนดหน้าที่ความสำคัญของรูปทรงของจิตรกรรม สามารถศึกษาได้จากรูปแบบอุดมคติ ถือเป็นรูปแบบสูงสุด รูปทรงมีความสำคัญในแต่ละกลุ่ม แต่ละองค์ประกอบ ดังนี้

- คน ได้แก่ รูปทรง พระนาง เทวดา นางฟ้า มีลักษณะดังนี้

-ลักษณะของผู้มีบุญญาธิการ สร้างรูปแบบตามอุดมคติ โดยต้องการสร้างภาพให้มีความสมบูรณ์ทางด้านจิตใจมากกว่าตามธรรมชาติ (ภาพที่ 27)

-แสดงอารมณ์ จากเส้นและท่าทางไม่แสดงอารมณ์ทางใบหน้าลักษณะเช่นนี้คล้ายกับลักษณะท่าทางที่แสดงความรู้สึกของนาฏศิลป์ไทย (ภาพที่ 20)

- รูปทรงของพระหรือนางไม่แสดงอายุ คืออยู่ในวัยที่สมบูรณ์ที่สุด รูปทรงทุกรูปทรงมีขนาดหน้าตา เสื้อผ้าอาภรณ์จะคล้ายคลึงกัน แต่จะดูยศศักดิ์ได้จากความอลังการของเครื่อง

ระดับ เราสามารถทราบฐานะของบุคคลได้ จากความอลังการเครื่องแต่งกายและ ดูจากการจัดวางตำแหน่งของบุคคลในองค์ประกอบจิตรกรรม (ภาพที่ 13)

- ภายในภาพจิตรกรรมเป็นแบบสองมิติ ก็สามารถสร้างรูปทรงด้วยการสลับด้าน เช่น ภาพคนในบริเวณส่วนตัว จะหันด้านข้างแต่ดวงตาจะเป็นรูปด้านหน้า บริเวณมือไม่ว่าจะทำมือนี้อัตลักษณ์ใด จะเห็นเล็บทุกเล็บในด้านข้างเสมอ ซึ่งในความจริงไม่สามารถจะแสดงให้เห็นมือในลักษณะเช่นนั้นได้ (ภาพที่ 13)

- องค์ประกอบธรรมชาติ

- องค์ประกอบของภาพจะเป็นภาพที่แสดงป่าเขาถ้ำน้ำไม้ แสดงธรรมชาติบุคคลที่อยู่ในบรรยากาศของป่าเขา เช่นภาพเล่าเรื่องอดีตชาติของพระอินทร์ในตอนที่เป็นมฆะมาณพ(ผนังด้านทิศใต้) (ภาพที่ 10-20)

- องค์ประกอบทั้งหมดมีรูปทรงที่แสดงโดดเด่น เขมอ ต้นไม้ สระบัว ฯลฯ มีหน้าที่แสดงตัวเป็นฉากหลัง โดยจะสร้างความประสานกลมกลืนไปกับภาพบุคคล การกำหนดสีของ ต้นไม้-สีเขียวแก่,อ่อน เป็นสีของใบไม้ และพุ่มไม้เป็นส่วนใหญ่ (ภาพที่ 19)

ลำต้น-สีน้ำตาลอ่อน,แก่

หิน-สีเทา ,คราม,น้ำตาล

น้ำ-ครามอ่อน

ฟ้า-ครามอ่อน,แก่

สีทั้งหมดเหล่านี้ ศิลปินเป็นผู้กำหนดนำมาผสมผสานกันเป็นฉากหลังของภาพ แสดงลักษณะภูมิประเทศ มีความโปร่งสบาย สีโดยรวมในธรรมชาติจึงดูกลมกลืน น้ำหนักสีจะเป็นสีเข้มช่วยเน้นให้กลุ่มรูปทรงและสถาปัตยกรรม

-สัตว์ มีทั้งสัตว์ในจินตนาการและสัตว์เหมือนจริงผสมจินตนาการ เช่น นกทมิฬ(สัตว์หิมพานต์ ตัวเป็นคน ท่อนตั้งแต่เอวลงมาเป็นนก มีหน้าเหมือนครุฑ มีปีกบินได้ เป็นสัตว์ชั้นต่ำกว่ากนิร) กนิรีแม่และลูก(ผนังด้านทิศใต้)(ภาพที่ 34) และช้างเอราวัณ(ช้างพลายเผือกที่มีเทพ 26 องค์คุ้มครอง)(ภาพที่ 14)

เทคนิคจิตรกรรมภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นจิตรกรรม เขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาว มีร่องพื้นซึ่งในการเตรียมผนังก่อน โดยการล้างผนังด้วยน้ำผสมใบขี้เหล็กเพื่อให้ผนังปูนหมดความเค็มหรือลดความเป็นด่างในปูนให้น้อยลง แล้วจึงรองสีพื้น ซึ่งนิยมใช้ปูนขาวหรือสีฝุ่นขาวผสมน้ำ

และผสมกาวเมืงมะขาม ทาลงบนผนังปูนน้ำอ้อยที่เตรียมไว้ จากนั้นลงมือขีดผนัง เสร็จแล้วจึงลงมือเขียนภาพ ลักษณะของการเขียนภาพที่สืบเนื่องจากเป็นแบบไทยประเพณีที่ค่อนข้างชัดเจน ลักษณะที่เด่นที่สุดคือการใช้ทองคำเปลวปิดเพื่อผลแห่งการตกแต่ง ให้ความสำคัญแก่ฉากธรรมชาติที่เป็นพื้นหลังมากกว่าจิตรกรรมในยุคก่อน ๆ แสดงภาพความลึกและต้นไม้ นิยมใช้กันกระดังงาที่ทาบปลายแตกเป็นเหมือนภูกันแบนแล้วจุ่มสีและจนเป็นรูปต้นไม้ ต่างจากจิตรกรรมในยุคก่อนที่นิยมวิธีการคัดเส้นใบไม้ยู่ค่อนข้างมาก สัดส่วนของภาพบุคคลกับสถาปัตยกรรมเริ่มคำนึงถึงความสมจริงแต่ยังไม่ใช่ว่าภาพเหมือนจริง

การศึกษารายละเอียดและประติมาณวิทยาของภาพจิตรกรรม

เริ่มตั้งแต่ภาพจิตรกรรมพระอินทร์ประทับภายในพระวิมาน เมืองสุทศน์นคร บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตำแหน่งของภาพจิตรกรรมนี้อยู่ด้านภายนอกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ อยู่ที่ท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานด้านทิศเหนือ (ภาพที่ 8) ถือได้ว่าภาพจิตรกรรมนี้ ฉากนำเรื่องของจิตรกรรมที่อยู่หน้าพระทวารทางเข้าพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ต่อจากนั้นเริ่มศึกษาภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณตั้งแต่ผนังด้านทิศใต้ ซึ่งแสดงเรื่องราวเหตุการณ์บางตอนในอดีตชาติของพระอินทร์ในชาติที่เกิดเป็นมมะมานพ ต่อถึงภาพจิตรกรรมด้านทิศตะวันออก แสดงความต่อเนื่องของภาพถึงการทำบุญครั้งยิ่งใหญ่ของมมะมานพ จนสิ้นอายุขัยของมมะมานพในภาพตอนสุดท้ายของผนังด้านทิศใต้ และจบลงที่ผนังด้านทิศตะวันตก แสดงภาพการอภิเษกขึ้นเป็นพระอมรินทราธิราช(พระอินทร์) กับจิตรกรรมด้านทิศเหนือซึ่งแสดงภาพพระอิศวร (พระศิวะ)เจ้าแห่งเขาไกรลาส เทพเจ้าผู้เป็นใหญ่พระองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์

- จิตรกรรมด้านนอกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ โดยจัดอยู่ในท้องพระโรง หน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานด้านทิศเหนือ บนผนังด้านบนเหนือคูหาทางเข้าพระที่นั่ง ไพศาลทักษิณด้านทิศใต้แสดงภาพพระอินทร์ประทับอยู่ในพระวิมาน เมืองสุทศน์นคร • บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ภาพที่ 9)

- พระอินทร์กายสีเขียว ประทับอยู่ในพระวิมานบนแท่นกับเครื่องสังเวท ทรงบายศรี ลักษณะของพระวิมานเป็นปราสาท 5 ยอดขนาดใหญ่ และมีบริวารล้อม รอบ 10 องค์ อยู่ในลักษณะท่าทำความเคารพ เมืองปราสาทมีพุ่มไม้ขนาดใหญ่

- ภายในเมืองมีอาณาเขตล้อมรอบ มีปราสาทบริวารอยู่รอบพระวิมานของพระอินทร์

- ปราสาทด้านขวามือที่ตั้งอยู่ภายในกำแพง มีต้นไม้อยู่ด้านข้าง ปรางค์ภาพพระอินทร์กับนางอินทราณี มีกลุ่มยักษ์ เจ้านาย และเด็ก จับกลุ่มเฝ้าอยู่

- ในเขตพระราชฐานชั้นนอกแต่อยู่ภายในกำแพงเมือง มีกลุ่มเทวดาและนางฟ้ากำลังเค็ดดอกไม้ม

- นอกกำแพงเป็นสวนกระต่าย สวนหิน ทางด้านซ้ายเป็นพระอินทร์ประทับบนราชรถ นางฟ้า 5 องค์ และนางพระกำนัล 3 คน อยู่ในกระบวนเสด็จ ด้านขวามืออสัณฐานกลุ่มนางใน-เทวี 4 องค์ มีบุรุษนำทาง

ความสำคัญและเรื่องราว เป็นภาพจิตรกรรมแสดงภาพพระอินทร์ องค์เทวภักตร์แห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ขณะประทับอยู่ในพระวิมานโดยพระวิมานนี้น่าจะหมายถึงจะหมายถึงสุธรรมเทวสภา ซึ่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ในการทรงกระทำเทวกิจแก่เทวดาและมนุษย์ สุธรรมเทวสภาเป็นที่ประชุมเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยกล่าวว่า สุธรรมเทวสภานี้เกิดจากบุญของนางสุธรรมาที่เคยได้ร่วมสร้างศาลาเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชน ตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นมนุษย์ กล่าวกันว่าเป็นสถานที่ที่น่ายินดี ไม่มีที่ใดเปรียบได้ ถ้าชนผู้ใดได้เห็นสถานที่น่าปลื้มใจก็ยังคงกล่าวเปรียบว่า “เหมือนเทวสภาที่ชื่อสุธรรมา”

ส่วนแท่นที่ประทับนั้นก็คือ แท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ คือที่ประทับสำหรับพระอินทร์ทรงกระทำเทวกิจ แท่นนี้จะมีคุณลักษณะที่พิเศษ แท่นนี้จะเป็นสัญลักษณ์เตือนพระอินทร์³ เมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองมนุษย์ เบื้องหลังปราสาทที่ประทับก็คือต้นปาริชาติ กล่าวกันว่าต้นปาริชาตินี้จะขึ้นบริเวณแท่นบัณฑุกัมพล แท่นบัณฑุกัมพลและต้นปาริชาตินี้เกิดจากผลบุญที่มฆะมาณพเคยวางแผ่นศิลาไว้ใต้ต้นทองหลางข้างศาลาที่สร้างเพื่อให้สาธารณชนได้อาศัย⁴

ส่วนพระอินทร์มีรูปร่างสี่เขี้ยว นั้น เป็นคติแบบไทยที่เชื่อกันว่าพระอินทร์มีรูปร่างสี่เขี้ยว แม้กระทั่งสำนวนไทยยังพูดว่า “เขี้ยวเหมือนพระอินทร์” หรือ “พระอินทร์มาเขี้ยว ๆ” ชาวไทยรู้จักพระอินทร์ในฐานะจอมเทพแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ว่าเป็นผู้มีรูปร่างสี่เขี้ยวและเป็นผู้มีกายงาม ถ้าชายใดที่มีรูปร่างมาก ๆ ก็จะเปรียบว่างามเหมือนพระอินทร์ ดังในลิลิตพระลอกล่าวชมโฉมพระลอว่า “รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า” ส่วนพระอินทร์ที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรม ภาพนำเรื่องนั้น ทรงประทับอยู่บนแท่นพร้อมกับเครื่องสังเวททรงบายศรี ประกอบด้วยบริวารที่อยู่ในท่าแสดงความเคารพ แสดงถึงการมีพระราชพิธีสำคัญที่ช่างต้องการจะสื่อความหมาย เมื่อพิจารณาต่อมาในส่วนล่างด้านซ้ายมือของภาพจิตรกรรม แสดงภาพพระอินทร์ประทับอยู่บนราชรถพร้อม

กระบวนแห่งนางใน บริเวณสวนกระด่ายและสวนหิน กับภาพจิตรกรรมด้านขวาแสดงภาพอสูรวิกาและกลุ่มนางใน น่าจะอนุมานได้ว่าภาพจิตรกรรมนี้น่าจะแสดงถึงพระราชพิธีที่สำคัญพิธีหนึ่งนั่นก็คือพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยอาจจะเกี่ยวกับการสถาปนาเป็นเทวภักดิ์ของพระอินทร์ ประเด็นนี้จะขอลำถึงในบทที่ 5 เพื่อเป็นการวิเคราะห์ร่วมกับภาพอื่น ๆ ภายในภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

1. จิตรกรรมฝาผนังส่วนบนเหนือช่องพระบัญชาและพระทวาร

1.1 จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณด้านทิศใต้

เป็นจิตรกรรมฝาผนังด้านตรงข้ามกับแท่นที่ประดิษฐานพระสยามเทวาธิราช น่าจะเป็นเรื่องราวของอดีตชาติของพระอินทร์ ในชาติที่เกิดเป็นบุตรพราหมณ์มีนามว่ามฆะมาณพ ภาพเหตุการณ์ของเรื่องมีการดำเนินไปในลักษณะนำเหตุการณ์สำคัญของเรื่องมาเป็นตอน ๆ โดยเรื่องไม่ได้ดำเนินตามเหตุการณ์ที่ได้บรรยายไว้ในวรรณคดี ด้วยวัตถุประสงค์ที่เป็นหลักในการเขียนภาพ น่าจะเป็นการคล้องจองกับพิธีกรรมที่กระทำในบริเวณพระที่นั่ง เหตุการณ์บนฝาผนังด้านนี้เรียงเรียงต่อกันจากซ้ายไปขวา ไปจดผนังด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก อันมีภาพแสดงเหตุการณ์จากเรื่องเดียวกัน แต่ว่าไม่ได้สืบเนื่องกันกับเหตุการณ์บนผนังด้านนี้ โดยจิตรกรรมด้านนี้จะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับจิตรกรรมด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ในงานวิจัยนี้แบ่งภาพ ตามลักษณะของภาพจิตรกรรมออกเป็น 5 ส่วน ดังนี้

1.1.1 ภาพจิตรกรรมเริ่มจากด้านซ้ายมือของผนังเป็นภาพบุคคลภาพในศาลา

1.1.2 ภาพจิตรกรรมต่อมาทางด้านขวามือ แสดงถึงความรื่นรมย์ และบรรยายกาศของหมู่บ้านที่มฆะมาณพได้ช่วยกันพัฒนา

1.1.3 ภาพจิตรกรรมต่อทางด้านขวามือ ภาพนี้แสดงภาพช้างพลายเผือกกำลังได้เหยียบสหายของมฆะมาณพ

1.1.4 ภาพจิตรกรรมต่อมาด้านขวามือ เป็นภาพคันปาริชาติหรือคันทองกลาง

1.1.5 ภาพจิตรกรรมในช่วงสุดท้ายของผนังด้านนี้ เป็นตอนสิ้นภพของมฆะมาณพก่อนไปจุติเป็นพระอินทร์

1.1.1 ศาลา เป็นภาพบุคคลเพศชายผิวขาวกำลังก้าวลงมาจากบันไดกับชายผิวคล้ำ และชี้ไปทางครุณี 2 นาง ที่หันหน้ามามอง มีชายผิวคล้ำอีก 2 คนอยู่ในฉากด้านหลัง ฉากหลังเป็นภูเขา มีเทพบุรุษกำลังเหาะลงมาเพื่อหาเทพบุรุษอีก 3 องค์ ซึ่งอยู่หลังโขด หิน ทางด้านขวามีชายผิวขาวนั่งหันมามองที่กลุ่มศาลา (ภาพที่ 10)

- กลุ่มบุคคลทั้งสามบนแท่นหิน หญิงหันเข้าหาผู้ ชายหญิงฉากหลังเป็นภูเขาและต้นไม้

-กลุ่มบุคคล 5 คน ชาย 1 กำลังออกทำเดิน ชาย - หญิง 1 คู่ นั่งบนโศคนหิน
ริมน้ำขึ้นไปทางหญิงที่นั่งบริเวณคลัง 2 คน จากหลังเป็นทุ่งนา มีต้นตาลคู่และ
ภูเขาเหนือขึ้นไปเป็นท้องฟ้า มีเทพบุรุษ 2 องค์และเทพนารี 1 องค์ กำลังเหาะ
ถือช่อดอกไม้วลัยกัน ทิศทางของเหล่าเทพบุรุษและเทพนารีเหาะไปทางทิศ
ตะวันออก (ภาพที่ 11)

ความสำคัญและเรื่องราว

ภาพจิตรกรรมในตอนนี้จะหมายถึงตอนอดีตชาติของพระอินทร์ ในตอนที่เกิดเป็น
มฆะมานพ ในนิบาตชาดกเรื่องกุลาวกชาดกได้กล่าวถึงมฆะมานพว่าเมื่อเข้าไปอยู่ที่ใด ก็จะปิด
กวาดที่นั่นให้สะอาดที่นั่นให้น่าอยู่ ถึงจะมีผู้มาแย่งที่เขาก็ไม่โกรธแต่ย้ายไปทำที่อื่น แม้จะถูกแย่ง
อีกก็ครั้งก็ทนเขาก็ไม่โกรธด้วยถือเสียว่า เมื่อผู้อื่นได้รับความสุขก็นับเป็นความสุขของเขาด้วย⁶

บุคคลในภาพจิตรกรรมที่กำลังทำท่าลุกออกจากศาลาน่าจะหมายถึงมฆะมานพ ส่วน
ฉากต้นไม้ทิวเขา อาจหมายถึงที่พวกเขาช่วยกันพัฒนาให้น่าอยู่น่ารื่นรมย์ ส่วนสำคัญที่มีกล่าวไว้ใน
ไตรภูมิก็คือการปลูกต้นตาล ในภาพปรากฏภาพต้นตาลคู่ นอกจากนี้แล้วยังมีต้นไม้ที่สามารถ
ตัดให้งอตามต้องการได้ ความตอนหนึ่งในกุลาวกชาดกได้กล่าวถึงการสร้างศาลา ปลูกทิว
ตาลนอกเมือง สร้างอุทยานและสระโบกขรณี⁷

1.1.2 ปราสาท 3 ช่องบนโศคนหิน (ภูเขา) เทพบุรุษเจ้าของปราสาทกำลังมองขึ้นไปบนฟ้า
ทำท่าจะเหาะไปรวมกลุ่มบน ข้างหน้าโศคนหินเป็นเทพบุรุษเดินเกี่ยว
เทพนารี เทพบุรุษและเทพนารีนั่งหน้าถ้ำ 3 คู่ คู่หนึ่งอยู่หลังโศคนหิน - ต้นไม้คู่
หนึ่งไขว้กัน

- เทพนารียืน เทพบุรุษยืนอยู่หน้าถ้ำ เทพนารีขึ้นขึ้นไปบนฟ้า

- บนโศคนหินที่มีถ้ำนี้ เทวดาคู่หนึ่งนั่ง เทวดามองลงไปทักกลุ่มต่อไป

(การเล่นสะกา)

- บนฟ้าเป็นเทพบุรุษถือช่อดอกไม้วลัยกัน มุ่งหน้าไปทางกลุ่มที่แล้วผ่นด้านทิศตะวันออก
ออก ของพระที่นั่ง (ภาพที่ 12)

- บนแผ่นหินในสระ กลุ่มนางฟ้า 6 องค์ เล่นสะกา จากด้านหน้าของสระน้ำมี
นางฟ้า 2 องค์ และเทวดา 1 องค์ อยู่ในสระบัวนางฟ้าองค์สุดท้ายหันไป
มองกลุ่มต่อไป ประกอบด้วย นางฟ้า 2 องค์ กำลังเดินออกจากแมกไม้ ตามด้วย
เทวดาอีก 1 องค์

- จากหลังเป็นทุ่งโล่ง มีต้นไม้เล็ก มีขอบเขตเป็นเทือกเขา บนฟ้ามี วิมานลอย
เทวดาคู่หนึ่งกำลังมุ่งหน้าเหาะไปรวมกับกลุ่มที่แล้ว (ภาพที่ 13)

ความสำคัญและเรื่องราว

ภาพจิตรกรรมในส่วนที่ 2 เป็นภาพบุคคลกำลังเล่นสกาอยู่บนลานหิน ด้านหน้ามีสระบัว จิตรกรรมในตอนนี้จะเป็นลักษณะส่งเสริมเรื่องที่แสดงถึงความรื่นรมย์ในส่วนที่พวกมฆะมานพได้พัฒนาพื้นที่ให้น่าอยู่ ซึ่งต่อจากภาพในส่วนของ 1.1.1 ที่ได้กล่าวถึงการสร้างสระโบกขรณีและปลูกต้นไม้สร้างอุทยานของมฆะมานพครอบครัวแลพสหาย

1.1.3. ช้างเผือกที่มีเทวดาประจำ กำลังไล่ตามชาย 3 คน หกล้ม บุคคล 3 คนนั่งอยู่บนแผ่นดิน กายสีแดง 2 คน ขาว 1 คน ฉากหลังเป็นลานโล่งมีต้นไม้และเทือกเขา เทวดา 2 องค์ ร่อนลงมาดูเหตุการณ์จากพระวิมาน (ภาพที่ 14-15)

-บุรุษ 2 คนกำลังเดินไปทางฉากหลังมุ่งไปทางทิศตะวันออก

-มีกลุ่มบุคคลบริเวณใต้ต้นไม้ บนต้นไม้มีวิมานเทวดา ซึ่งหมายถึงรุกขเทวดา กลุ่มบุคคล 6 คนมีบุคคลสำคัญเป็นบุรุษนั่งบนแท่นซึ่งมีมือไปทางช้างเผือก สตรี 3 นางนั่งทำท้าวอชฺฐิ ชายผิวสีแดงนั่งหันหน้าไปทางช้าง

-สูงขึ้นมาจากกลุ่มนี้ เป็นเทวดา นางฟ้านั่งเกี่ยวกัน (ภาพที่ 16)

-กลุ่มนางฟ้า 7 องค์ คู่หนึ่งอยู่บนโศคนินนวดให้กัน คู่หนึ่งนั่งคุยกันบนโศคนินที่หั่นกันมา อีกสามคนโล้ชิงช้า ฉากเป็นทุ่งโล่ง มีต้นไม้เทือกเขา เทวดาเหาะไปทางขวา และขี่มือไปทางซ้าย (ทิศตะวันออก)

-วิมาน 3 ช่องอยู่บนโศคนิน เทวดาเจ้าของวิมานกำลังเหาะไปดูเหตุการณ์ที่ทิศตะวันออก หน้าวิมานมีสวนหิน มีนางฟ้า 2 องค์ เทวดาอีก 1 องค์ กำลังเล่นกันอยู่ มีเทวดาอีกองค์หนึ่งลงจากวิมานเหาะไปทางซ้าย เหนือขึ้นไปเป็น

รูปกลองลอยอยู่ระหว่างวิมานในท้องฟ้า(ภาพที่ 17)

ความสำคัญและเรื่องราว ความสำคัญของของจิตรกรรมในภาพนี้ได้แก่ภาพช้างเอราวัณ (ภาพที่ 18-19) ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างผนังตรงข้ามกับจิตรกรรมภาพพระอิศวร โดยนัยแห่งความหมายแล้ว ช้างในภาพจิตรกรรมนี้ น่าจะแสดงถึงความสำคัญของความหมายใน 2 นัย

1.เป็นตัวละครในเรื่องมฆะมานพ ซึ่งต่อมาจะบังเกิดเป็นช้างเอราวัณคู่พระบารมีของพระอินทร์

2.หมายถึงช้างเผือกที่เป็นสัตว์มงคล คู่พระบารมีแห่งพระมหากษัตริย์ในฐานะ “ช้างแก้ว”⁸

โดยนัยแรกนั้นจะเห็นได้จากการแสดงภาพช้างเผือกกำลังไล่บุคคลอยู่ 3 คน ซึ่งตามท้องเรื่องในกุลาวกษัตริย์นั้นได้กล่าวไว้ว่า ตาบลมจลคามมีมนุษย์ 30 ตระกูลร่วมใจกับมฆะมานพสร้างปราสาท เมื่อรู้หรือประรา ก็สร้างศาลาให้ถาวรแทน ได้ปูกระดานศาลาสำหรับนั่ง ตั้งตมน์ไว้ได้

น้ำดื่มไว้ มหะมานพชวนคนทั้งสามสืบตระกูลถือศีลห้า ทำบุญกุศล ปราบทางให้เรียบ ขุดคูไม้ที่ขวางทางถนน ทำสะพาน ขุดสระ ทำศาลาถวายทาน รักษาศีล เป็นเหตุให้นายบ้านไม่ได้ผลประโยชน์จากพวกเขา จึงคิดโกรธและไปทูลพระราชว่าพวกเขาเป็นโจร พระราชาก็หลงเชื่อรับสั่งให้ปล่อยช้างมาเหยียบพวกเขาเหล่านั้น ให้ตายโดยไม่มีการสอบสวนเสียก่อน มหะมานพก็แนะนำว่าพวกเขาให้แม่เมตตาทั้งแก่พระราชและผู้ขยงและแก่ช้างที่จะเหยียบพวกตน ด้วยอานุภาพแห่งเมตตา ช้างจึงไม่เหยียบ¹⁰ ภาพจิตรกรรมช้างเผือกกำลังไล่เหยียบบุรุษทั้งสามนี้จึงน่าจะหมายถึง ช้างที่พระราชาส่งมากำจัดพวกสหายของมหะมานพ 30 ครอบครัว¹¹ ซึ่งตามหลักในการเขียนภาพจิตรกรรมนั้นมักจะใช้สัญลักษณ์แทนเสมอ ฉะนั้นจึงเห็นว่าช้างกำลังไล่เหยียบคนเพียง 3 คนเท่านั้น ต่อมาในท้องเรื่องเมื่อพระราชาทรงทราบความจริง ก็ได้ช่วยสนับสนุนการสร้างคุณความดีของมหะมานพโดยการพระราชทานทรัพย์สินและช้างเผือกให้มหะมานพ ต่อมาช้างเผือกเชือกนี้ได้ร่วมกระทำบุญกับมหะมานพ จนผลบุญส่งให้ไปจุติเป็นช้างเอราวัณคู่บุญบารมีกับพระอินทร์ สังเกตได้ว่าการวางรูปช้างนี้อยู่ในตำแหน่งที่สำคัญคืออยู่เหนือประตูทางเข้าตรงข้ามกับรูปพระอิศวรอันเป็นประธานของผนังจิตรกรรมด้านทิศเหนือ อันนี้ชวนให้คิดว่าช้างตัวนี้น่าจะมีความหมายพิเศษประกอบกับการทำรูปเทพพิทักษ์บนช้าง ในขณะที่ตัวช้างเผือกก็เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพระมหากษัตริย์¹² คือเป็นเครื่องหมายหนึ่งใน สัตว์รัตน อันได้แก่

1. จักรแก้ว
2. ช้างแก้ว(ช้างเผือก)
3. ม้าแก้ว
4. มณีแก้ว
5. นางแก้ว
6. กุหลาบแก้ว
7. ปริณายกแก้ว

อีกทั้งคุณลักษณะของช้างเผือกที่แสดงในภาพจิตรกรรมนี้ยังแสดงโดยภาพช้างเผือกที่มีเทพ 26 พระองค์¹³ คอยคุ้มครองอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย จากสมุดภาพตำราช้างฉบับช่างเขียนหลวง ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 เขียนขึ้น พ.ศ.2344 ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานครแสดงภาพเทพบุตร 26 องค์รักษาช้างเผือก มีลักษณะใกล้เคียงกับภาพช้างที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ แสดงถึงคติความเชื่อที่มีมาก่อนการเขียนภาพจิตรกรรมในพระที่นั่ง เทพบุตรที่คุ้มครองช้างเผือกนี้มี อาทิเช่น

1. พระอาทิตย์ สถิตที่ โขมด

2. พระจันทร์	สถิตที่	คอ
3. พระอังคาร	สถิตที่	ท่าขอ
4. พระพุธ	สถิตที่	เท้า
5. พระพฤหัสบดี	สถิตที่	ท้อง
6. พระศุกร์	สถิตที่	ทรวงอก
7. พระเสาร์	สถิตที่	ภาพุ
8. พระราหู	สถิตที่	ลิ้น
9. พระพาย	สถิตที่	หูทั้งสองข้าง
10. พระจันทร	สถิตที่	ตาทั้งสองข้าง
11. พระกาฬ	สถิตที่	งาข้างขวา
12. พระเทวทัน	สถิตที่	งาข้างซ้าย
13. มงคลนาคราช	เป็น	งวง
14. พระกู่ลี	เป็น	เล็บ
15. พระบุญเทวดา	เป็น	สีข้าง
16. พระธรณี	เป็น	เนื้อ
17. พระคงคา	เป็น	เลือด
18. พระกุมมะฤาแดงเทพเทพา	อยู่ที่	ท้ายข้าง
19. อคุยนาคราช	เป็น	หาง
20. ฤาษีทรทพัต	เป็น	จามร

ภาพข้างเผือกนั้นนับได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ นอกจากภาพนี้แล้วภาพจิตรกรรมอื่น แสดงภาพบุคคล ในลักษณะกำลังชี้ไปทางข้าง ภาพต้นไม้ที่มีรุกขเทวดามีพระวิมานอยู่บนพุ่มไม้ เหนือขึ้นไปเป็นภาพเหล่าเทวดากำลังเหาะไปทางด้านซ้าย(ด้านทิศตะวันออก)

1.1.4 กลุ่มได้ต้นไม้ดอกแดงบนฝั่งริมสระน้ำ สถิตี 6 นาง สอยดอกไม้ 1 คน ที่เหลืออีก 5 คน เอาดอกไม้มาประทับและชื่นชม องค์หนึ่งหันไปทางสระน้ำ

- บุรุษนั่งขัดสมาธิบนโขดหินที่สูงกว่า มีนางกำนัลบริวารล้อมรอบในชั้นที่ลดหลั่นกัน มา 3 นางในท่านั่งพับเพียบ นางกำนัลอีก 3 องค์เห็นครึ่งองค์อยู่ในสระน้ำ กำลัง เก็บดอก บัวและธูป

- ฉากหลังเป็นแนวเทือกเขา เทวดาที่เหาะอยู่ในอากาศกำลังเหาะไปทางทิศ ตะวันออก (ด้านซ้าย) องค์หนึ่งยกมือป้องหน้าเหมือนว่ากำลังมองสิ่งที่อยู่ไกลออกไป (ภาพที่ 18)

- กลุ่มบุคคล 7 เทวดาไม่มีมงกุฎจับมือถือแขนนางที่ไม่มีมงกุฎ

นางฟ้า 2 องค์พ้อนรำคู่กันฟ้าอีกองค์กำลังแนะนำเพื่อนให้กับยักษ์สี่เขี้ยวถือกระบอง
สวมมงกุฎยอดนาคบนโขดหิน ฉากหลังเป็นต้นไม้เทือกเขาเตี้ย ๆ เทวดาเหาะนำนางฟ้า
3 องค์ ไปทางทิศตะวันออก (ด้านซ้าย) (ภาพที่ 19)

ความสำคัญและเรื่องราว ภาพจิตรกรรมในตอนนี้ น่าจะหมายถึงต้นทองหลางหรือต้นปาริชาติ
โดยไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงต้นปาริชาติกะ(ปาริชาติ) เป็นต้นไม้สวรรค์สูงร้อยโยชน์ วัตรอบ
ลำต้นได้ 15 โยชน์ มีกิ่งใหญ่ 4 กิ่ง แผ่ไป 4 ทิศ ขาวกิ่งละ 50 โยชน์ เป็นต้นไม้ที่มีขนาดเท่า
กับต้นไม้ประจำทวีป อรรถกถาธรรมบทว่า ต้นปาริชาติกะนี้มีปริมาตรถึง 300 โยชน์ และ
เกิดขึ้นเพราะมณเฑาะพโยกปลุกต้นทองหลางไว้บริเวณศาลาเพื่อเป็นร่มเงาสำหรับคนเดินทาง¹⁴
นอกจากนี้แล้วคุณสมบัติของดอกทองหลางหรือปาริชาตินี้ ร้อยปีจะบานหนึ่งครั้งและแต่ละครั้งที่
บานนั้นก็เป็นที่ชื่นชมแก่เทวดา ยัง นอกนั้นก็กล่าวอีกว่ามีสีแดงเจดิลัน¹⁵

“...พิว่ดอกไม้นั้นแลบานล้วนทุกกิ่งทุกก้านแล้ว แลมีแสงอันรุ่งเรืองงาม
นักหนา รัศมีดอกปาริชาตินั้นเรืองไปไกลได้ 800,000 วา ถ้าแล้วลมรำพายพัดไปข้าง
ใดหอม กลิ่นดอกไม้้นพุ่งไปไกลได้ละ 8 แสน ว่าหอมไป ผุ้งเทพยดาทั้งหลายห่อน
พักขึ้นเอาดอกไม้้นเลยสักคาบ เทวดาผู้ใดจะใคร่เอาดอกไม้้น ฝึกแล้วเอาผ้าไปห่อเอา
ก็ดี เอาประอบไปใส่ก็ดี ยังมีลมอันหนึ่งพัดให้ดอกไม้้นนั้นหล่นตกลงสู่ที่อันจะใส่นั่นเอง
แล เมื่อเทพยดาทั้งหลายแลยังไปทันรับเอาก่อนใส่นั่น ยังมีลมสิ่งหนึ่งพัดมารูดดอกไม้้น
ไว้บน อากาศมิได้ตกลงถึงต่ำได้ ยังมีลมสิ่งหนึ่งแต่งพัดดอกไม้้นนั้นเข้าไปในสุรัมมา
เทวสภาศาลานั้น ๆ ยังมีลมสิ่งหนึ่งแต่งพัดดอกไม้้นนั้นเรียงกันสร้างร้อยเรียบแล ฝึกเมื่อ
ดอกไม้้นนั้นเหี่ยวแล้วใส่นั่นยังมีลมสิ่งหนึ่งแต่งพัดดอกไม้้นนั้นออกไปเสียจากสุรัมมาเทวสภา
ศาลานั้น...”¹⁶

จะเห็นได้ว่าต้นไม้ในภาพจิตรกรรมนี้มีลักษณะที่พิเศษจากต้นไม้ทั่วไป ในภาพ
กล่าวคือสีของใบจะมีสีแดง ภาพบุคคลที่ประกอบในภาพแสดงอาการชื่นชมดอกไม้ในลักษณะ
เค็ดมาคอมดม บางกำลังสอยดอกจากต้น แสดงถึงความพิเศษของต้นไม้ที่มีมากกว่าต้นไม้อื่น ๆ
อีกทั้งดอกสีแดงยังตรงกับไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวถึงต้นไม้พิเศษเช่นต้นปาริชาติว่ามีสีแดงเจดิลัน
อีกด้วย

เหนือต้นไม้ขึ้นไปมีเหล่าเทพกำลังเหาะไปทางด้านซ้าย เหนือภาพเทพกำลังเหาะมี
กลองที่ลอยอยู่ในอากาศ(ภาพที่ 17) ภาพกลองนี้ชวนให้นึกถึงกลองอัมพร ซึ่งเป็นกลองที่อยู่
บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีเรื่องในชาดกเรื่องสุวรรณกัถกกฎว่าพญาบุทองผู้มีตัวใหญ่เท่ามณฑลลาน

นวดข้าวถูกช้างพระโพธิสัตว์เหยียบขยี้กระดอง ก้ามปูทั้งสองก้ามกระเด็นไป ก้ามหนึ่งลอยไปถึงมหาสมุทร พวกอสูรจึงนำไปทำเป็นกลองใหญ่ชื่อ อัมพรเกริ ต่อมาคราวหนึ่ง เกิดทิวาสุรสงคราม พวกอสูรแพ้จึงทิ้งกลองแล้วหนีไป พวกสักกะหรือพระอินทร์จึงโปรดให้เทวดาหามกลองอัมพรนี้ไปไว้ในดาวดึงส์ เกจิอาจารย์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญกลองใบนั้นว่าดีเสียงดังกระหึ่มครึ้มครางดุจเมฆคำราม จึงได้ชื่อว่า อัมพรเมฆะ¹⁷

ถัดมาเป็นภาพบุคคลกำลังเล่นน้ำในสระ บ้างอยู่ที่ขอบสระในลักษณะกำลังรื่นรมย์ ในตอนนี้น่าจะเป็นส่วนประกอบในบรรยากาศของสระสวน โดยอาจหมายถึงกิจกรรมของเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรืออาจหมายถึงสระสวนที่บรรดาภรรยาของมฆะมานพช่วยกันร่วมแรงร่วมใจสร้าง โดยมีการกล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบทว่า มฆะมานพและครอบครัวร่วมถึงเหล่าสหายอีก 30 ครอบครัว หลังจากช่วยกันสร้างศาลาที่พักคนเดินทางแล้ว ก็ได้จัดบริเวณโดยรอบให้น่าอยู่โดยการที่กล่าวว่า มฆะมานพปลูกต้นทองหลวงไว้ใกล้ศาลาด้านหนึ่ง นางสุนันทาจัดหาน้ำกินน้ำอาบ โดยการสร้างสระโบกขรณี ปลูกบัวห้าชนิดเต็มสระ ณ บริเวณศาลา นางสุจิตราก็เห็นว่าพวกที่มาพักควรจะได้ชมดอกไม้งาม จึงได้สร้างสวนดอกไม้ไว้บริเวณศาลา ปลูกไม้ดอกไม้ผลทุกชนิด โดยกล่าวว่าจากผลบุญนี้ทำให้ผู้ร่วมกุศลในครั้งนั้นไปจุติในดาวดึงส์พิภพ และสถานที่บนดาวดึงส์ก็มีความน่ายินรมย์เช่นเดียวกันสิ่งที่พวกเขาสร้าง¹⁸ ถัดมาเป็นภาพอสูรกายสีเขียว กำลังไปยังกลุ่มของเหล่าสตรีที่กำลังนั่งเจรจา บ้างกำลังพ้อนรำ

เหตุการณ์ตอนนี้หมายถึงพระอินทร์หรือท้าวสักกะ ในตอนที่แปลงกายเป็นอสูรแก่ในการไปนำตัวนางสุชาดาในชาติภพที่เกิดเป็นธิดาของอสูร โดยมีเรื่องเล่าดังต่อไปนี้ นางสุชาดาผู้มีได้ทำบุญไว้เลยเมื่อครั้งตนยังเป็นมนุษย์ เพราะความประมาทหลงผิดว่าบุญที่สามีทำนั้น ตนคงจะได้รับผลบุญนั้นด้วย นางจึงใช้เวลาทั้งหมดกับการแต่งตัว เมื่อสิ้นชีพในโลกมนุษย์แล้วนางจึงไม่ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ดังภรรยาคนอื่น ๆ ของมฆะมานพ เมื่อท้าวสักกะหรือพระอินทร์ทรงระลึกถึงนางและเล็งดู ก็เห็นนางไปเกิดเป็นนกยางในชอกเขา พระองค์จึงดำริจะให้นางได้ทำบุญเพื่อจะได้ไปเกิดร่วมภพกับพระองค์ พระองค์ได้เสด็จลงมาหานางนกยางและพาไปเทวโลก ปลอ่ยไว้ริมสระนันทาโบกขรณีแล้วตรัสบอกหาว่าทั้งสามให้ทรงทราบ เทพธิดาทั้งสามองค์ก็ไปทรงเฝ้าเขียนนางนกกว่ายว่า ผลกรรมที่มัวแต่แต่งตัวจึงต้องเกิดในรูปเช่นนั้น¹⁹ ว่าแล้วนางทั้งสามก็พากันกลับที่เดิม เมื่อท้าวสักกะเสด็จกลับมาหานางนก นางนกจึงทูลให้นางกลับในที่เดิม ด้วยความน้อยใจที่ถูกเยาะเย้ย ท้าวสักกะทรงแนะนำให้รักษาศีลห้า นางก็ตั้งใจอย่างเคร่งครัด แม้แต่อาหารก็กินเฉพาะปลาที่ตายแล้วโดยไม่ฆ่าสัตว์ ท้าวสักกะเสด็จลงมาลองใจนางด้วยการจำลององค์เป็นปลาตาย พอนางคาบมาก็ทำทางกระดิกให้รู้ว่ายังมีชีวิต นางนกเห็นดังนั้น ก็ปลอ่ยปลาเสีย ทรงทอดลงอยู่ถึง 3 ครั้ง ก็เห็นว่านางนกรักษาศีลได้มั่นคง หลังจากทีนางนกได้

ตายลง ชาติด่อมาก็เกิดเป็นธิดาของช่างปั้นหม้อเมืองพาราณสีนางเป็นหญิงที่รักชาติ ต่อมาเมื่อนางหมดอายุขัยก็ได้เกิดเป็นธิดาของจอมอสูรเวปจิตติ ผู้เป็นหัวหน้าในอสูรพิภพ ด้วยอานิสงค์แห่งศีลที่นางรักษาอย่างดี 2 ชาติ ได้ส่งผลให้นางเป็นผู้มีรูปงาม ผิวพรรณผ่องใส จอมอสูรจึงหวงแหนนางมากไม่ยกธิดาให้ใคร ด้วยเห็นว่าไม่คู่ควรกับนาง แต่ดำริจะให้นางเลือกคู่ที่นางเห็นว่าเหมาะสมด้วยตนเอง พระองค์จึงโปรดให้ประชุมเหล่าอสูร แล้วประทานพวงดอกไม้ให้นางไปเลือกคู่ ฝ่ายท้าวสักกะเมื่อเล็งเห็นเช่นนั้นก็ดำริว่าถึงเวลาที่พระองค์ควรจะนำนางมาขึ้นคาวดิงส์แล้วจึงเสด็จไปยังอสูรพิภพแปลงร่างเป็นอสูรแก่เข้าไปยืนในที่ประชุม เมื่อนางสุชาดากัญญาเหลือบเห็นท้าวสักกะ นางก็เกิดความรักด้วยอานุภาพแห่งบุพเพสันนิวาส คือการอยู่ร่วมกันในกาลก่อนจึงโยนพวงดอกไม้ให้ท้าวสักกะ จากความในตอนนี้อาจจะพอสันนิษฐานว่าตัวละครในภาพจิตรกรรมที่แสดงเป็นภาพอสูรน่าจะหมายถึงท้าวสักกะหรือพระอินทร์ในตอนแปลงกายเป็นอสูรก็อาจจะเป็นไปได้

1.1.5 ปราสาท 3 ช่อง อยู่บนโขดหิน ข้างหน้ามีนุรุษนั่งเฝ้าจากับสตรีที่อยู่ที่อยู่ในท่าอัญชลี

- ปราสาท 3 ช่อง บุคคลชายในท่านอนตะแคงข้างหลังตา มีหญิงเฝ้าอยู่ ชาย 3 คนพูดจากันทางด้านขวามือของปราสาท หน้าปราสาทมีชาย 2 คน ทำท่าโอด (เสียใจ) เดินไปมา เหนือขึ้นไปเป็นบรรยาศ มีเทวดา 3 องค์กำลังเหาะไปทางด้านทิศตะวันออก (ด้านซ้ายมือ) กุมาริคุ้มหนึ่งทางซ้ายโคนต้นไม้ อีกกลุ่มอยู่ทางด้านขวา (จบผนัง) (ภาพที่ 20)

ความสำคัญและเรื่องราว ภาพจิตรกรรมในตอนนี้เป็นตอนสุดท้ายของจิตรกรรมด้านทิศใต้ ส่วนสำคัญของภาพเห็นจะได้แก่ภาพบุคคลในวิมาน อยู่ในท่าบรรทมลักษณะตะแคง โดยมีเหล่าบุคคลอื่นแวดล้อม ที่น่าสังเกตคือบุคคลที่อยู่ด้านหน้าของพระวิมาน 2 คนอยู่ในอาการเสียใจ แสดงออกโดยใช้กิริยาแบบท่าโอด(ท่ารำ) ดังนั้นภาพจิตรกรรมนี้น่าจะหมายถึง การสิ้นบุญหรือการหมดอายุขัยของมฆะมานพก็เป็นได้ เมื่อดูจากเนื้อเรื่องโดยรวมทั้งผนัง ซึ่งนับว่าเป็นการจบเรื่องราวของอดีตของพระอินทร์หรือท้าวสักกะ ก่อนที่จะได้ไปจุติในสวรรค์ชั้นคาวดิงส์

อนึ่งยังมีภาพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ในผนังทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของพระที่นั่ง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในบทที่ 5

1.2.จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

จิตรกรรมด้านนี้เป็นผนังด้านสกัดของพระที่นั่งมีขนาดเท่ากับหอพระสุราลัย จิตรกรรมผนังด้านนี้น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับจิตรกรรมด้านทิศใต้ ในการศึกษาครั้งนี้ได้ให้รหัสผนังด้านนี้เป็น หมายเลข 1.2

1.2.1 ปราสาท 3 ช่อง อยู่บนที่ราบบนภูเขา มีสตรีอยู่ในท่าอัญชลี หันหน้า ไปทางขวามือ ข้างหน้าปราสาทมีเทวดา 3 องค์ เดินมุ่งไปทางด้านขวา ข้างหน้ามีเสาราชวัตร มีหงส์บนยอด (เสาชิงช้า)

- ต่ำลงมาที่ฉากด้านหน้า บุษและสตรี เดินไปทางขวา 5 องค์อยู่หลังต้นไม้และโขดหิน อีก 2 องค์อยู่หลังโขดหินกำลังชะง่อนลงมาหาสตรี 4 องค์ ฉากหลังเป็นเทวดาในเมฆและในอากาศ เหาะลงมาจากจุดศูนย์กลาง คือช่องฟ้า (ภาพที่ 21)

1.2.2 ศูนย์กลาง วัตถุคล้ายยอดปราสาทอยู่บนพานถือโดยบุคคลไม่มีมงกุฏ บนระดับเดียวกับบุษทรงเครื่องนั่งอัญชลี มีอีกคนถือฉัตร 3 ชั้น กันเหนือเศียร เป็นศูนย์ จุดศูนย์กลาง ต่ำลงมา มีสตรี 4 คน ใส่มงกุฏอยู่ในท่าอัญชลี ทางขวากลุ่มชายใส่มงกุฏ 3 คน ฉากด้านหน้า ชายใส่มงกุฏทำท่าอัญชลีอีก 7 คน วัตถุเป็นรูปทรงกรวยแหลม มีเสารัง และดวงประทีป (?) (คล้ายทางด้านซ้ายของเทวดาเหนือปราสาทพระศิวะ ?

- ฉากหลังเป็นวิมานเทวดา หันหน้าเข้าหาจุดศูนย์กลาง เทวดาที่ - เหาะอยู่หลังเมฆกำลังโปรยดอกไม้ลงมาที่ตัวเอก

- ต้นไม้ต้น 2 ต้น ภูเขา มีปราสาท 3 ช่อง มีเทวดาหรือนางฟ้า 1 องค์ นั่งในท่า อัญชลี ต่อมา มีบุคคลเดินไปทางขวาท้องพระโรงก่อนเข้าพระที่นั่งไพศาลทักษิณ สวรรค์ ดาวดึงส์ ของสมเด็จพระอมรินทราบาราช เมืองสุทัศน์ (ภาพที่ 22)

ความสำคัญและเรื่องราว

ภาพจิตรกรรมด้านนี้จะเห็นได้ว่าเป็นภาพที่แสดงถึงการทำกิจกรรมบางอย่างรวมกัน โดยจะต้องเป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญที่สุด อันเป็นหัวใจของเรื่องราว วัตถุบางอย่างบนพานมีรูปทรงเป็นรูปสามเหลี่ยมทรงสูงเหนือขึ้นไปเป็นรูปโคมและธงอยู่เหนือพานแว่นฟ้า นับเป็นจุดที่น่าสนใจที่สุดของภาพ ในภาพบุคคล - เทวดาต่างมานมัสการ เหตุการณ์ในตอนนี้น่าจะหมายถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงกระทำบุญครั้งยิ่งใหญ่ของพวกเรา โดยการสร้างศาลาที่พักคนเดินทาง หลังจากทีพระราชาทรงทราบความจริงที่ว่าพวก

ของ มหะมานพไม่ได้เป็นโจรดังขอล่าหาของนายบ้าน พร้อมกับยกสมบัติของนายบ้านให้เป็นของมหะมานพและสหาย พร้อมกับพระราชทานช้างและหมู่บ้านให้พวกเขา พวกเขาเห็นอานิสต์ของบุญทันตา จึงคิดจะทำบุญให้ยิ่งใหญ่ขึ้น จึงได้ร่วมมือกันสร้างศาลาที่พักคนเดินทาง จักรุมิทัศน์โดยรอบบริเวณให้สวยงาม ในภาพจิตรกรรมนี้น่าจะเป็นเหตุการณ์ในตอนที่ยกข้อฟ้าโดยแทนข้อฟ้าด้วยวัตถุสามเหลี่ยม บุรุษที่อยู่ด้านบนมีบริวารทางจักร 3 ชั้น น่าจะหมายถึงมหะมานพ ส่วนสตรีอีก 4 คนที่ถัดต่ำลงมา น่าจะหมายถึงภรรยาทั้ง 4 ของมหะมานพ ได้แก่ นางสุธรรมา นางสุจิริรา นางสุนันทา และนางสุชาดา (แต่นางสุชาดาไม่ได้มีส่วนในการประกอบบุญ เนื่องจากคิดว่าบุญของสามี ก็เหมือนของตน) ส่วนที่เยื้องออกไปทางด้านขวามือ 3 คน น่าจะหมายถึงสหายของมหะมานพ 30 ตระกูล (ภาพจิตรกรรมมักจะใช้เป็นสัญลักษณ์แทน) ถัดไปทางด้านซ้ายมือของภาพมีเสาหงส์ ซึ่งอาจหมายถึงสิ่งบอกเขตของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้แล้วรูปหงส์ยังมีหน้าที่และบทบาทที่สำคัญคือเป็นพาหนะหรือผู้นำของพุทธศาสนิกชนทุกระดับชั้นสู่สรวงสวรรค์²⁰ ดังนั้นเสาหงส์ในที่นี้อาจแสดงถึง สิ่งที่เรารับรู้ถึงบุญกุศลจากกิจกรรมที่เหล่าพวกมหะมานพได้กระทำกัน ถัดขึ้นไปจะสังเกตเห็นเหล่าเทพบุตร - เทพธิดา ต่างหะมาขึ้นชมยินดีในการทำ สามารถดูได้จากทิศทางของเหล่าเทพที่หะมาอยู่จุดศูนย์กลางของภาพในบริเวณข้อฟ้า (วัตถุทรงสามเหลี่ยม) โดยทั้งนี้เหล่าเทพในภาพจิตรกรรมด้านทิศใต้ ก็มีทิศทางการหะมายังทิศตะวันออก นับเป็นการส่งเสริมสนับสนุนในความสำคัญของเหตุการณ์ในครั้งนี้มากยิ่งขึ้น

1.3. จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

จิตรกรรมด้านนี้เป็นผนังศักดิ์ของพระที่นั่งมีชนวนต่อกับหอพระธาตุมณเฑียร จิตรกรรมผนังด้านนี้น่าจะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับจิตรกรรมด้านทิศใต้ ในการศึกษาครั้งนี้ได้ให้รหัสผนังด้านนี้เป็น หมายเลข 1. 3

1.3.1 กุมาริ 2 คน กำลังเก็บดอกไม้ เดินไปทางคู่ที่แล้ว อีกคนกำลังชี้ไปทางคนที่กำลังเก็บดอกไม้ ตัวนาง 4 ตัว นั่งหันหน้าชี้ไปทางขวามือ บนโศกหินด้านหลังมีปราสาท 3 ช่อง เทวดาในวิมานมองไปทางผนังด้านซ้าย เทพบนลานกำลังชี้ไปทางนั้นด้วย แต่หันหน้าไปทางขวา บนท้องฟ้ามีเทวดาและนางฟ้าอยู่ 2 คู่ คู่แรก (ซ้าย) นางฟ้าถือดอกไม้ เทวดาชี้ไปทางด้านขวา อีกคู่อยู่ทางด้านขวาของวิมาน นำด้วยนางฟ้าถือดอกไม้ เทวดาหะตามถือดอกไม้ (ภาพที่ 23-24)

- กลุ่มใหญ่ หญิง 3 คนนั่งเป็นประธาน บุรุษ 3 คน นั่งจับกลุ่มเฝ้าอยู่ด้านล่าง คนหนึ่งหันไปดูผนังทางด้านซ้าย นางฟ้า - เทวดา ฟ้อนรำ 5 คู่ เทวดา - กุมาร (คนธรรพ์ ?) นั่งดู ด้านขวามือเป็นกลุ่มของนักดนตรี บนท้องฟ้ามีเทวดาและนางฟ้าหะมาถือดอกไม้ลงมาอวยพร (ภาพที่ 25)

ความสำคัญและเรื่องราว

ภาพจิตรกรรมในตอนนี้ น่าจะหมายถึง เหตุการณ์ที่มฆะมาณพได้จุติเป็นท้าวสักกะหรือ พระอมรินทราธิราช โดยทรงดำรงตำแหน่งเทวกษัตริย์ปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และจาคุมหา ราชิกามีที่ประทับอยู่ ณ ยอดเขาพระสุเมรุ ภาพสตรีที่ประทับอยู่บนแท่นสามคนน่าจะหมายถึง ภรรยาของมฆะมาณพทั้งสามคนที่ได้ร่วมกระทำบุญกับมฆะมาณพจนได้ร่วมไปจุติในสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ ได้แก่นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา ยกเว้นแต่นางสุธาดาที่ไม่ได้จุติในสวรรค์ ดาวดึงส์เนื่องจากไม่ได้ร่วมกิจกรรมบุญด้วย ถัดมาเบื้องซ้ายมีบุรุษ 3 คน นั่งอยู่ต่ำลงมาคงจะ หมายถึงสหายของมฆะมาณพที่ได้ร่วมกระทำบุญกุศลด้วยในการสร้างศาลาและแผ้วถางทางจน กระทั่งได้จุติร่วมกับพระอินทร์ในสวรรค์ เบื้องหน้ามีการฟ้อนรำและการบรรเลงดนตรีประกอบ อันเป็นสัญลักษณ์ของการเฉลิมฉลอง อันน่าจะหมายถึงการเฉลิมฉลองในการราชาภิเษกขึ้นเป็น เทวกษัตริย์ของพระอมรินทราธิราช

อนึ่งผนังภาพจิตรกรรมด้านตะวันออกและด้านตะวันตก น่าประหลาดใจว่าเป็นเรื่อง เดียวกับที่ปรากฏอยู่บนผนังด้านทิศใต้ แต่เป็นเหตุการณ์ที่ไม่ได้เรียงลำดับกันตามเรื่อง สันนิษฐานว่ามีเจตนาหยิบยกเหตุการณ์ 2 ตอนนี้ออกมาเป็นพิเศษเพราะมีความเกี่ยวข้องกับ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกอย่างใกล้ชิด โดยจะขอกล่าวรายละเอียดต่อไปในบทที่ 5

1.4 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

จิตรกรรมฝาผนังด้านนี้ติดกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ น่าจะเป็นเรื่องราวที่สำคัญที่สุดของภาพจิตรกรรมในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ การจัดวางภาพตัวละครและองค์ประกอบของ ภาพเป็นการจัดความสำคัญออกจากศูนย์กลางของภาพ คือที่ประดิษฐานของพระอิศวรอยู่กึ่งกลาง ของผนังตรงกับพระทวารเทวราชมเหศวร ส่วนภาพด้านซ้ายและขวาเป็นองค์ประกอบภาพ ที่ เสริมความสำคัญของเรื่องพระอิศวรและสวรรค์ สามารถแบ่งได้ดังนี้

1.4.1 รูปพระอิศวรและบริวารตรงกลางผนังด้านทิศเหนือ

1.4.ก ฉากต่อจากภาพพระอิศวรไปทางทิศตะวันออก

1.4.ข ฉากต่อจากภาพพระอิศวรไปทางทิศตะวันตก

1.4.1 ฉากพระอิศวรประทับภายในพระวิมานลักษณะเป็น ปราสาท 5 ยอดได้ จักร 5 ชั้น ไม่มีก้านฉัตร ภาพพระอิศวรภายในวิมาน สวมชุดดอกบวบปลาย เป็น แบบฉาปี ถือแส้จามรมองไปทางด้านซ้าย ประทับขัดสมาธิ อยู่ภายในปราสาทมีรั้ว รอบ และ 2 ประตู มีบริวารเป็นเทวดาอยู่ 7 องค์ อยู่นอกกำแพง เทวดาทั้ง 7 มี มงกุฎ รูปทรง ต่าง ๆ กัน เทวดาบางองค์นุ่งหม่หนึ่งเสื่อ หันหน้าและชี้ไปทาง ซ้ายทั้งหมด คน หนึ่งนั่ง ไกล้วงดนตรี

- วงดนตรีประกอบด้วย นางฟ้า 5 องค์ นั่งบรรเลงเครื่องดนตรีดังนี้ กลอง 2 ,
ปี่ 1 ,ระนาด 1 ,ฆ้องวง 1 ทั้งหมดล้วนหันหน้าไปทางด้านซ้าย

- บนฟ้าด้านซ้าย เทวดาถือเสาพู่ 2 องค์ ซ้าย มุ่งไปทางด้านซ้าย ส่วนด้าน
ขวาเทวดากลุ่มหนึ่งมุ่งไปทางด้านขวา (ภาพที่ 26-28)

ความสำคัญและเรื่องราว พระอิศวรเป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งในไตรภูมิ ตามตำนานเล่าว่า
กาลครั้งหนึ่งมีพวกฤาษีในป่าดงได้พากันประพาศิวนาจารย์ ฝ่าฝืนเทวบัญญัติของพระผู้เป็น
เจ้าจนพระอิศวรขัดเคืองต้องเสด็จลงมาปราบ โดยพวกฤาษีนิรมิตให้เลื้อยร้ายมาทำร้ายพระอิศวร
พระองค์ก็ฆ่าเสียแล้วจึงถลกหนังเลื้อยมาทำเป็นจัมมขันธ์เสีย ฤาษีเห็นเช่นนั้นก็นิรมิตนาครขึ้นให้
นาครพันพิษทำร้าย พระอิศวรก็จับเอานาครมาทำเป็นสายสังวาล นอกจากนี้ยังมักกล่าวถึงลักษณะ
ของพระอิศวรว่า พระเศวตมักจะมุ่นอย่างฤาษี²²

จากภาพพอสันนิษฐานได้ว่าบุคคลประธานในภาพน่าจะหมายถึงพระอิศวร โดยดูได้จาก
การเครื่องศิวารมณ์(ชฎาทรงดอกบวบ) ทรงถือเส้าจรมอันเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพวกฤาษี
โดยพระองค์นั้นเป็นหัวหน้าของเหล่าดาบสนักพรตทั้งหลาย

1.4.ก. บุคคลอยู่ในท่า 3 องค์ คล้ายจะเป็นชายแอบตรงโขดหินกำลังมองกลุ่ม
เล่นดนตรี กลุ่มนักดนตรี 6 เป็นหญิงทั้งหมด เล่นซอ 2 ดีโตนรามะนา 1 คน คนที่ไม่
มีมงกุฎติดังโกล่กลุ่มนี้ บุรุษยืนคอกไม้ให้กับสตรี (นั่งทั้งคู่) มีบุคคล ? ยืนคอกอยู่หลัง
โขดหิน เทวดาและนางฟ้าเหาะลงมาจากสวรรค์ ไม่มีคอกไม้ลักษณะเหมือนจะลงมาเล่น
ด้วย

- ปราสาท 3 ช่องบนที่ราบบนเขา มีเทวดาและนางฟ้าหันหน้าไปทางซ้าย ฉาก
ด้านหน้าบุรุษและสตรีนั่งเกี้ยวพาราสีกันอยู่ เหนือขึ้นไปเป็นเทวดากำลังเหาะไปทาง
ด้านซ้าย เหนือขึ้นไปเป็นพระวิมานบนท้องฟ้า มีเทวดาและนางฟ้า 3 องค์ข้าง 1 องค์
ข้าง (ภาพที่ 29)

- บุคคลหนึ่งคนกำลังยืนอยู่บริเวณเหลือบหิน หันหน้ามองไปทางกลุ่มที่เล่นฟันทาบ
ส่วนบุคคลถัดมาทางด้านขวานั่งอยู่บนแท่นหินอย่างสบายอารมณ์ มองกลุ่มฟันทาบ
เหล่าเทวดาอีก 4 องค์ ถัดไปด้านหลังอยู่ในซุ้มไม้ หลังโขดหิน กำลังชี้มือไปทางกลุ่ม
ฟันทาบ คนแรกที่ชี้มือจะเป็นจุดศูนย์กลางของฉาก ชี้มือไปทางกลุ่มฟันทาบ เทวดาที่
เหาะลงมาจากวิมานบนท้องฟ้า กำลังลงมาบริเวณฉากนี้

- บุรุษ 2 คน กำลังเล่นฟันทาบกัน มีกลุ่มนักดนตรี 3 องค์ อยู่ทางด้านซ้าย
ติดกลอง 2 องค์ เป่าปี่ 1 องค์ (ภาพที่ 30)

- ปราสาท 3 ช่อง มีกำแพงล้อมรอบอยู่ทางประตูทางเข้า เทวดาผู้เป็นเจ้าของ วิมานกายสีขาว กำลังหันมองไปทางซ้าย

- ข้างหน้าปราสาทเป็นบุคคลผู้ใหญ่ นั่งชันเข่าคุยกับบุคคลอีก 2 องค์ บุคคล 2 องค์ อยู่ในท่าอัญชลี

- บุรุษอีกคู่ถัดมาทางด้านขวามือ นั่งคุยกันอย่างสบายอารมณ์ (ภาพที่ 31)

- บุคคลอีกคู่ถัดมากำลังคุยกัน องค์หนึ่งนั่ง อีกองค์หนึ่งกำลังเดินไปทางสระน้ำ ซึ่งอยู่ทางด้านขวา

- บนท้องฟ้า เทวดาในวิมานมองไปทางด้านซ้าย กลุ่มหนึ่งในกลีบเมฆเหาะไปทางขวา กลุ่มในบรรยากาศ 3 องค์ มุ่งไปทางซ้าย (นางฟ้า 1 เทวดา 2)

(ภาพที่ 32)

ความสำคัญและเรื่องราว แสดงภาพการละเล่นการพนันดาบ โดยมีดนตรีประกอบ จากภาพแสดงถึงบรรยากาศวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และความรื่นรมย์ จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบภาพให้ความสำคัญเข้าหาจุดศูนย์กลางของภาพกลางผนังอันได้แก่ภาพพระอิศวร จึงพอจะสรุปได้ว่าภาพในตอนนี้เป็นส่วนเสริมเพื่อแสดงความสำคัญของภาพพระอิศวร หากได้แสดงเรื่องราวตอนหนึ่งตอนใดไม่

1.1.ข. ฉากป่าหิมพานต์ ถิ่นรักกับลูกหันหน้าไปทางซ้าย นกแก้วขมิบอยู่ฉากหน้า หันหน้าไปทางด้านขวา บนท้องฟ้ามีเทวดาอยู่บนก้อนเมฆ เหนือขึ้นไปเป็นวิมาน 3 ช่อง แต่ไม่มีเทวดาหรือนางฟ้า (ภาพที่ 33-34)

- ปราสาท 3 ช่อง อยู่บนต้นไม้ ได้ต้นไม้มีเทวดา (รุกขเทวดา) ชีชวนชายที่นั่งทำท่าอัญชลีให้ขึ้นไปบนปราสาท

- กลุ่มบุคคล 4 คนบนที่ราบบนภูเขา นั่งสนทนากัน เป็นเทวดา 1 องค์กับนางฟ้าอีก 3 องค์ (ภาพที่ 35-36)

- บุคคลเดินไปทางด้านซ้าย มีพื้นหลังเป็นเขาและต้นไม้ สตรีและผู้ติดตามชี้มือไปทางบุรุษ ผู้ติดตามใส่มงกุฎอยู่ในท่าคุกเข่า ฉากเป็นป่าค่อนข้างทึบ สตรีนั่งบนแผ่นหิน หันหน้าและทำมือชี้ไปทางซ้าย

- ปราสาท 3 ช่องบนเขาวาง บุรุษนั่งหน้าปราสาท มองไปทางด้านขวา ฉากหน้าเป็นบุรุษและสตรีนั่งคู่กัน (ภาพที่ 37)

- บุคคล 2 คน เดินไปทางด้านขวา อีกคนนั่งชี้มือไปทางด้านซ้าย บุรุษ 4 คน อยู่บนที่ราบบนเขาวาง ทำท่ากำลังเดินลงเขาไปทางด้านซ้าย ฉากหลังเป็นทิวเขาและต้นไม้ บนฟ้ามีเทวดาถือและหอบดอกไม้เหาะไปทางด้านซ้าย (ภาพที่ 38)

ความสำคัญและเรื่องราวภาพ

ภาพจิตรกรรมใกล้เคียงกับภาพพระอิศวรแสดงให้เห็นภาพของกินรีแม่-ลูก 2 คน กับนกพัฒนา²³ สัตว์ทั้ง 2 ชนิดนี้เป็นสัตว์ในจินตนาการที่ถูกสร้างขึ้น มีถิ่นอาศัยอยู่เพียงแห่งเดียวคือที่ป่าหิมพานต์ เชื่อกันว่าป่าหิมพานต์อยู่บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุ²⁴ และได้อนุโลมเป็นเครื่องประกอบของเขากุโรลาศ เมื่อเกิดคติความเชื่อว่าเขาพระสุเมรุและเขากุโรลาศเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีหน้าที่เป็นศูนย์กลางจักรวาลเช่นเดียวกัน ภาพต่อมาเป็นภาพเทพบุตรและเทพธิดากำลังทรงสราญอยู่ในอุทยาน บ้างสนทนา ส่วนเหนือภาพต่อไปบนท้องฟ้าเป็นภาพเหล่าเทพกำลังเหาะไปทางทิศตะวันตก (ด้านซ้ายมือของภาพ) บ้างกำลังหอบดอกไม้ อยู่ในอาการชื่นชมให้ไปคู่สิ่งสำคัญบางอย่างทางทิศนั้น สรุปได้ว่าภาพจิตรกรรมทางด้านทิศเหนือแสดงภาพที่สำคัญที่สุดเป็นองค์ประธานของพระที่นั่งองค์นี้ คือพระอิศวร โดยแสดงถึงการที่พระองค์ทรงประทับอยู่บนยอดเขากุโรลาศในฐานะจอมเทพผู้ยิ่งใหญ่ ส่วนประกอบอื่น ๆ น่าจะหมายถึงบรรยากาศของสวรรค์ กิจกรรมของเหล่าเทพ ทั้งนี้โดยมีข้อสังเกตคือกินรีและนกพัฒนาซึ่งเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ แสดงความเกี่ยวเนื่องกับภาพจิตรกรรมด้านทิศตะวันตกโดยการทิศทางการหันหน้าของเหล่าเทพ ทั้งที่อยู่บนพื้นดินและบนอากาศ

2. จิตรกรรมฝาผนังส่วนล่างระหว่างพระบัญชาและพระทวาร

2.1 ห้องภาพระหว่างพระทวารและพระบัญชา เป็นภาพเทพในศาสนาฮินดู ภาพบันทึกเหตุการณ์และสถานที่ทางประวัติศาสตร์

ในการศึกษารายละเอียดของห้องภาพต่าง ๆ นี้ เริ่มศึกษาจากด้านทิศตะวันตก ไปทางทิศเหนือ ต่อด้วยทิศตะวันออก โดยศึกษาห้องภาพแต่ละห้องภาพเรียงกันไปยึดหลักเวียนทางขวามือ ให้รหัสหมายเลข 2.1.1, 2.1.2, 2.1.3เรียงต่อกันไป เมื่อจบผนังจะขึ้นรหัสผนังในตัวอักษรที่ 2 2.2.1 และในการศึกษารั้วนี้ได้พยายามให้ชื่อภาพแต่ละภาพเอาไว้ด้วย โดยได้นำไปเปรียบเทียบกับเนื้อหา องค์ประกอบและท่าทางกับตำราเทวรูปและเทพนพเคราะห์ ซึ่งเป็นหนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2535 หนังสือดังกล่าวเป็นการรวบรวมหนังสือสมุดไทย หมวดตำราภาพที่เก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติจำนวน 5 ฉบับ โดยในการอ้างอิงถึงครั้งนี้จะบอกว่าอยู่ในตำราภาพหมายเลขใดและหน้าอะไรเพื่อเป็นประโยชน์ในการตรวจสอบภายหลัง

2.1.1 พระแม่โพสพ

รายละเอียดของภาพ เทพนารีประทับยืนบนดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายทรงถือรวงข้าว จากหน้าด้านขวามือมีนก 8 ตัว อยู่ในลักษณะกำลังหาอาหาร จากหลังเป็นต้นข้าว ด้านบนเป็นภาพเมฆ (ภาพที่ 39)

ความสำคัญของเรื่อง “แม่โพสพ” เป็นเทพธิดาหรือเทวดาผู้หญิงคอยดูแลต้นข้าวในทุ่งองาม ไพบูลย์ เปรียบเสมือนมหาราชหรือเจ้าแม่ของโลกที่ช่วยเหลือหล่อเลี้ยงชุมชนวิญญูชนและสัตว์โลกให้คงอยู่ มีสัญลักษณ์เป็นเทวดาผู้หญิงทรงมงกุฎและอาภรณ์อย่างเทพธิดา หัตถ์ซ้ายถือรวงข้าว หัตถ์ขวาหงายในลักษณะประทานพร²⁵

2.1.2. กลุ่มบุคคลกำลังทำกิจกรรมบางอย่างภายในอาคารที่อยู่บริเวณ

ภายนอกกำแพงพระบรมมหาราชวังซึ่งมองเห็นชุ้มประตูเป็นแบบชุ้มประตูยอดปราสาทของพระบรมมหาราชวัง

- มีภาพบุคคลสัญจรไปมา มีทั้งคนพื้นถิ่นและต่างชาติทางด้านขวาส่วนด้านซ้ายเป็นภาพสตรีอยู่ในท่านั่งมีสิ่งของวางอยู่ด้านหน้า

- ภายในกำแพงวังมีพระที่นั่งที่มียอดทรงปราสาทด้านขวามี ส่วน ด้านซ้ายเป็นฉากต้นไม้ ด้านบนเป็นท้องฟ้ามีเมฆลอยมา (ภาพที่ 40-42)

ความสำคัญและเรื่องราว แสดงภาพบุคคลกำลังทำกิจกรรมบางอย่างสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุภายในอาคารเมื่อพิจารณาจากกิริยาของบุคคลที่ปรากฏ อาคารอยู่ภายนอกกำแพงพระบรมมหาราชวัง บริเวณกำแพงสังเกตเห็นชุ้มประตูยอดปราสาท มีหลักฐานกล่าวถึงการแก้ไขรูปแบบของชุ้มประตูกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โปรดฯ ให้แก้ไขเป็นชุ้มประตูยอดทรงปราสาทอย่างไทยทั้งหมด จากของเดิมที่เป็นแบบฝรั่งในรัชกาลที่ 3 มาเป็นชุ้มประตูยอดปราสาท โดยรูปแบบยอดปราสาทได้ถ่ายแบบมาจากประตูพระราชวัง(ชั้นกลาง)ของกรุงศรีอยุธยา²⁶ ประตูที่ได้เปลี่ยนรูปเป็นทรงปราสาทคือประตูด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ได้แก่ ประตูพินามเทวศร์ ประตูวิเศษชัยศรี ประตูมณีนพรัตน์ ประตูสวัสดิโสภณ ประตูเทวพิทักษ์และประตูศักดิ์ชัยสิทธิ์

ฉะนั้นเมื่อพิจารณาจากรูปแบบของสถาปัตยกรรมและที่ตั้งแล้ว สันนิษฐานได้ว่ารูปประตูชุ้มยอดปราสาท สอดคล้องกับหลักฐานทางพงศาวดารว่าเป็นงานบูรณะแก้ไขในรัชกาลที่ 4 จึงอาจกล่าวได้ว่าภาพจิตรกรรมนี้น่าจะมีการเขียนขึ้นหลังจากจิตรกรรมอื่นที่ปรากฏในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เนื่องจากชุ้มประตูยอดปราสาทของพระบรมมหาราชวังเพิ่งได้รับการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในรัชกาลที่ 4

2.1.3 พระอิศวรประทับเหนือบัลลังก์พญาช้าง

รายละเอียดของภาพ เทพบุรุษประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือบนบัลลังก์นาค มี 4 กร พระหัตถ์คู่ด้านซ้ายวางบนพระชก ส่วนด้านขวาวางเสมอพระอุระ พระหัตถ์คู่หน้าถือนาคข้างละ 1 ตัว มีบริวารเป็นฤาษี 2 คน ได้บัลลังก์ประดับด้วยรูปช้าง 1 เชือก(ภาพที่43)

ความสำคัญและเรื่องราว สันนิษฐานว่าบุคคลผู้เป็นประธานในภาพน่าจะหมายถึงพระอิศวร เมื่อ

สังเกตจากเครื่องนุ่งห่มของบริวารเป็นหนังสือ อันหมายถึงพวกญาติ นอกจากนี้ยังประทับบนบัลลังก์ที่ประดับด้วยพญานาค

2.2.1. พระนารายณ์ประทับยืนบนพญาครุฑ

ชื่อว่า พระนารายณ์ทรงครุฑภาพหมื่น ตำราภาพหมายเลข 31 หน้า 1

พระนารายณ์ไปคิเชะบันพตทรงครุฑพาหุณะ ตำราภาพหมายเลข 32
หน้า 43

พระนารายณ์เสด็จไปคิเชะบันพต” ตำราภาพหมายเลข 33 หน้า 130

รายละเอียดของภาพ เป็นภาพพระนารายณ์ประทับยืนบนพญาครุฑ พระบาท ขวาทแย้มบั้นแขน ขวาทของพญาครุฑ ส่วนพระบาทซ้ายเหยียบบ่าซ้ายของพญาครุฑ

พระนารายณ์มี 4 กร ถือเทพศาสตราวุธ ดังนี้

พระหัตถ์ขวามบนทรงถือจักร พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือสังข์

พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือคทา พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือตรีศูล (ภาพที่ 44)

ความสำคัญและเรื่องราว

พระนารายณ์ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่างตั้งแต่ยุคพระเวท ได้กลายเป็นเทพเจ้าที่สูงสุดของผู้ที่นับถือลัทธิไวษณพนิกาย โดยทั่วไปพระองค์ทรงเป็นผู้บำรุงรักษาโลก และเป็นผู้ปกป้องมวลมนุษย์ เนื่องจากการอวดตบของพระองค์ก็เพื่อจะกอบกู้โลกและช่วยเหลือมนุษย์

2.2.2 พระอุมาเหศวร

พระอิศวรพระอุมาอุศราขเป็นภาพหมื่น ตำราภาพหมายเลข 31(หน้า 24)

พระปรเมศวรไปไครลาตร์ทรงอุสุภาพหมื่น ตำราภาพหมายเลข 32 (หน้า 41)

พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคเสด็จไปไกรลาส ตำราภาพหมายเลข 33
(หน้า 129)

รายละเอียดของภาพ เป็นภาพเทพทั้งสองคือ พระอิศวรและพระนางอุมาประทับประทับนั่งอยู่บนหลังโคนนทิ พระอิศวรมี 2 กร พระหัตถ์ขวาทรงถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายโอบหลังพระนางอุมา สำหรับพระนางอุมาแสดงท่าอัญชลี (ภาพที่ 45)

หมายเหตุ : รูปเทพทั้งสองประทับนั่งบนหลังโคนนทินี้ อาจเรียกอีกอย่างได้ว่า "อุมาเหศวร" โคนนทิในวรรณคดีของไทยนิยมเรียกว่า "โคอุสุภราช" และถือเป็นพาหนะของพระอิศวรเช่นกัน

2.2.3 พระลักษมี ตำราภาพหมายเลข 32 (หน้า 59)

พระลักษมี ตำราภาพหมายเลข 33 (หน้า 125)

พระลักษมีคือองค์สีดา ตำราภาพหมายเลข 70 (หน้า 202)

รายละเอียดของภาพ เป็นภาพเทพนารี 4 กร ประทับยืนงอพระชงค์เล็กน้อย พระหัตถ์ซ้ายและพระหัตถ์ขวาล่างอยู่ด้านข้างพระวรกายเหนือพระชงค์เล็กน้อย ส่วนพระหัตถ์บนซ้าย-ขวา ทรงถือ ดอกไม้(ดอกโบทัน,ดอกบัวบาน?)(ภาพที่ 46)

หมายเหตุ: ดร.นันทนา ชุตินวงศ์ ได้ให้ความเห็นว่าอาจเป็นภาพพระนางลักษมีในภาคที่เป็นเทวีแห่งดอกบัวและแผ่นดิน (ปฐพีเทวี)

2.2.4 ชื่อภาพ พระนารายณ์ยืนจำสถาน ดำราภาพหมายเลข 33 (หน้า 123)

พระนารายณ์จำสถานยืน ดำราภาพหมายเลข 70 (หน้า 201)

พระนารายณ์จำสถานะยืน ดำราภาพหมายเลข 32 (หน้า 46)

รายละเอียดของภาพ เป็นภาพพระนารายณ์ประทับยืน พระวรกายสีเขียว งอพระชงค์ทั้งสองข้างเล็กน้อย มี 4 พระกร พระหัตถ์ขวามือทรงสังข์ พระหัตถ์ซ้ายบนทรงจักร ส่วนพระหัตถ์คู่น้ำอยู่ในท่าอัญชลี(ภาพที่ 47)

2.2.5 ชื่อภาพ พระพรหมทรงขุนห่านเป็นภาหิม ดำราภาพหมายเลข 31 (หน้า 26)

พระพรหมธาดาทรงหงษ์พาหณะ ดำราภาพหมายเลข 33 (หน้า 141)

รายละเอียดของภาพ

เป็นภาพเทพนรุษผิวกายสีขาว สวมมงกุฎยอด 4 พักตร์ ประทับนั่งบนหลังพญาหงส์ มีพระหัตถ์ 8 กร ทรงถือ จักร คัมภีร์ คณโฑ อยู่ทางด้านซ้าย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างวางอยู่บนตักของพระองค์ พระหัตถ์ขวาทรงถือดอกไม้มัลลิกา ส่วน 2 กรขวาล่างไม่ได้ทรงถืออะไร แต่อยู่ในท่าปล่อยลง 1 กร ส่วนอีกกรอยู่ในท่ารำรำประทับอยู่ระหว่างพระอุระ(ภาพที่ 48)

หมายเหตุ: ในนารายณ์ 10 ปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง กล่าวว่า พระมหาพรหมมีกำเนิดมาจากพระอิศวร ทรงเอาพระหัตถ์ขวาลูบพระหัตถ์ซ้ายแล้วทิ้งออกไปจึงเกิดเป็นมหาพรหมขึ้น²⁷

2.2.6 ชื่อภาพ พระขันธกุมารทรงมยุรพาหนะ ดำราภาพหมายเลข 70 (หน้า 216)

รายละเอียดของภาพ

เป็นภาพเทพนรุษผิวกายสีขาว 1 พักตร์ 4 กร ถือเทพศาสตราวุธต่างกัน พระหัตถ์ขวาคู่น้ำ ทรงถือพระบรรค์ พระหัตถ์ซ้ายคู่น้ำยกเสมอพระอุระ ส่วนพระหัตถ์คู่น้ำหนึ่งทรงถือลูกศร (ซ้าย) และคันธนู (ขวา) พระองค์ประทับนั่งบนหลังนกยูง(ภาพที่ 49)

ความสำคัญและเรื่องราว กำเนิดพระขันธกุมารปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวงว่า ทรงมีกำเนิดมาจากที่พระอิศวรภายหลังจากปราบอสูรมุลาตนั้นก็ได้ทรงศีลอยู่เหนือยอดเขารัชาภู

และให้หม้อูรเคนทรรักษาพระองค์ แล้วคืบกินพระโลหิตในนิ้วพระบาท แล้วกระทำเทวฤทธิ์ให้บังเกิดเป็นกุมารองค์หนึ่งจากอูรประเทศ มีพระพักตร์หกพักตร์ 12 กร พระเป็นเจ้าจึงให้นามปรากฏว่า พระขันธกุมารเทวโอรสมีบุรุษรักษาเป็นพาหนะนอกจากนี้พระขันธกุมารยังได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าแห่งการสงครามอีกด้วย²⁸

- 2.2.7 ชื่อภาพ พระปรเมศวร ตำราภาพหมายเลข 31 (หน้า 29)
 พระปรเมศวรปราบมุลาคะนี ตำราภาพหมายเลข 32 (หน้า 40)
 พระปรเมศวรเหยียบมุลาคะนี ตำราภาพหมายเลข 33 (หน้า 114)
 พระรูปปรเมศวรเหยียบมุลาคะนี ตำราภาพหมายเลข 70
 (หน้า 185)

รายละเอียดของภาพ

ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว เป็นภาพของพระอิศวรประทับยืนเหยียบอยู่บนอสูรที่มีผิวสีน้ำตาล พระองค์มี 4 กร พระหัตถ์ขวามบนทรงตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือเทพศาสตรวุธอย่างหนึ่ง (?) พระหัตถ์ล่างทั้งสองจับนิ้วพระหัตถ์ในลักษณะรำรำ พระองค์มีกรอบเป็นเปลวไฟอยู่ล้อมรอบ (ภาพที่ 50)

หมายเหตุ จากการพิจารณาขอมงกุฎที่ทำเป็นทรงดอกบวบ ซึ่งคล้ายกับทรงหมขฎามงกุฎของพวกนักบวช

เรื่องราวของภาพ มีเรื่องอยู่ในตอนต้นของนารายณ์ 10 ปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวงว่ามีอสูรพรหมอยู่คนหนึ่ง ชื่อมุลาคะนียักษ์ ได้พรจากพระเป็นเจ้าทั้งสาม จักขุเป็นเปลว ไฟถือตนเองว่าเป็นใหญ่ในเทวดาทั้งหลาย เทียบเทียบเบียดครีโลก พระอิศวรจึงลงมาทำสงครามด้วย อสูรมุลาคะนีลืมหินไฟ บังเกิดเป็นไฟล้อมพระองค์ไว้ พระอิศวรจึงปิดท่อน้ำเพลิง ออกจากช่องพระกรรณและตกลงมาต้องศีรษะอสูรมุลาคะนี จนตาไฟถูกทำลายไป จากนั้นจึงสาปให้อยู่กรุงพาลี เทียบกินกระบาลอยู่ในโลกมนุษย์ชั่วภพกัลป์²⁹

2.2.8 “พระนารายณ์ขึ้นจำสถาน”

รายละเอียดของภาพ เป็นภาพพระนารายณ์ประทับยืน พระวรกายสีม่วงพระขงค์ทั้งสองข้างเล็กน้อย มี 2 พระกร พระหัตถ์ขวาทรงถือจักร พระหัตถ์ซ้ายทรงถือสังข์ (ภาพที่ 51)

- 2.2.9 พระปรเมศวรปราบอังกูพรหม ตำราภาพหมายเลข 32 (หน้า 40)
 พระอิศวรเหยียบอังกูพรหม ตำราภาพหมายเลข 33 (หน้า 127)
 พระอิศวรเหยียบอังกูพรหม ตำราภาพหมายเลข 70 (หน้า 199)

รายละเอียดของภาพ เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มี 4 กร หัตถ์ขวามบนทรงถือตรีศูล หัตถ์ซ้ายบนทรงถือสังข์ หัตถ์ล่างทั้งสองข้างอยู่ในท่าพ้อนรำ พระองค์ประทับยืนเหยียบอยู่บนบุคคลอีกคนหนึ่ง ผิวกายบุคคลผู้นั้นสีน้ำตาลคล้ำ (ภาพที่ 52)

เรื่องราวของภาพ นารายณ์ลี้ปรางฉบับโรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่อง (หลังจากเหตุการณ์ตอนพระนารายณ์ปราบช้างเอทันทันจบไปแล้ว) ว่ามีพรหมองค์หนึ่งชื่อ “อังกูพรหม” อิจฉาพรหมธาดาจึงได้ขึ้นไปอย่ายี้หมู่มพรหมอื่น ท้าวมหาพรหมได้ให้พรหมสิทธิสาสิทธิ์ พรหมสิทธิสาธิบ พรหมสัทธาทิพ ไปปราบแต่ก็สู้ไม่ได้ พระอิศวรจึงต้องลงมาปราบเอง โดยทำเทวฤทธิ์ขึ้นมาเหยียบบ่าอังกูพรหม แล้วถอดคุณพลขวังจนศีรษะแตกตาย พระอิศวรก็เสด็จกลับไกรลาศ ส่วนดวงจิตของอังกูพรหมได้ไปก่อเรื่องราวจนเกิดเป็น ทูลกีอวดารในตอนต่อไป³⁰

2.2.10 “พระนารายณ์ขึ้นจำสถาน”

รายละเอียดของภาพ เทพบุรุษพระวรกายสีเขียว มีสองพระกร พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นทรงถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ขวาทำวสะเอวอยู่ข้างพระวรกาย พระบาทซ้ายยกขึ้นเล็กน้อย อยู่ในลักษณะงอพระขงค์เล็กน้อย (ภาพที่ 53)

2.3.1 พระนารายณ์บรรทมสินธุ์

“พระนารายณ์บรรทมในกระตึลสมุทร” ตำราภาพหมายเลข 32 (หน้า 49)

“พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร” ตำราภาพหมายเลข 33 (หน้า 132)

“พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในกระตึลสมุทร”
ตำราภาพหมายเลข 70 (หน้า 197)

รายละเอียดของภาพ เทพบุรุษอยู่ในท่าก้มบรรทมในลักษณะตะแคงขวา พระวรกายสีน้ำตาลคล้ำ โดยมีเทพนารี 2 องค์ประกอบ เทพนารีองค์แรกอยู่ในท่าอัญชลี (พระนางลักษมี) ส่วนอีกองค์พระหัตถ์อยู่ข้างพระองค์ (พระนางภูมิเทวี) ภายใต้อันหลังเท้าพระบรรทมมีนาค 2 ตน อยู่ในลักษณะไขว้กัน (ภาพที่ 54)

2.3.2 ชื่อภาพ พระอุโบสถวัดราชโอรสาราม

“พุทธสถาน” พระอุโบสถลักษณะแบบศิลปะในรัชกาลที่ 3

รายละเอียดของภาพ

พระอุโบสถที่มีรูปแบบศิลปะเป็นแบบในรัชกาลที่ 3 มีลักษณะเด่นที่สังเกตได้เด่นชัด ที่หลังคาของพระอุโบสถจะไม่มีช่อฟ้าใบระกา ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ด้านนอกของ

กำแพงแก้วมีละ (เจดีย์แบบจีน) อยู่ด้านนอก 4 องค์ มีศาลารายอยู่ในบริเวณวัด พระอุโบสถหันหน้าไปทางแม่น้ำ กลางแม่น้ำมีละ (เจดีย์แบบจีน) และเก๋งจีนอยู่(ภาพที่ 55-57)

ความหมายของภาพ พุทธสถานแห่งนี้เมื่อศึกษาเปรียบเทียบกับลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมแล้วน่าจะหมายถึง พระอุโบสถวัดราชโอรสาราม วัดนี้สร้างขึ้นจากพระราชศรัทธาในการสร้างพระอารามของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีมานานก่อนเสด็จผ่านพิภพ เป็นพระอารามรุ่นแรกที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่และถวายเป็นพระอารามหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวิจารณ์ไว้ในหนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จพระเจ้า

“...พิจารณาอุโบสถราชโอรสเห็นได้ว่า วัดนอกอย่างนั้น ไม่ใช่แต่เอาข้อฟ้าใบระกา ออกเท่านั้น สิ่งอื่น เช่น ลวดลายและรูปภาพเป็นต้น ก็แผนงไปเป็นอย่างอื่นหมดคงไว้แต่ สิ่งอันเป็นหลักของวัดอันจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เช่น โบสถ์วิหาร เป็นต้น นอกจากจะ ทรงสร้างตามพระราชหฤทัยไม่เกรงใครจะติเตียน แต่ตั้งพระราชหฤทัยประจงให้ งามอย่างแปลก มิใช่สร้างแต่พอเป็นบุญกริยา...”³¹

พระอารามที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น แต่ละพระอารามล้วนมีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมและรายละเอียดทางจิตรศิลป์ที่งดงาม รูปแบบสถาปัตยกรรมที่โปรดเห็นจะได้แก่สถาปัตยกรรมไทยที่ประยุกต์งานช่างจีนเข้ามาผสม สถาปัตยกรรมวัดราชโอรสนี้ พระยาไชยวิชิต(เผือก) แต่งกลอนเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า

“...อันวัดวาอาวาสประหลาดสร้าง
ข้อฟ้าหางหงส์ทรงนุราณ
พระอารามนามราชโอรส
กระเบื้องเคลือบสอดสีมีพนัก
กลางหลังตั้งวงเป็นทรงเก้ง
วิชาช่างจ้างทำเป็นแถวทิว

ยักย้ายหลายอย่างโบสถ์วิหาร
ไม่ทนทานว่ามักจะหักพัง
หน้าบันชั้นลวดลายฝรั่ง
เป็นอย่างนอกออกปลั่งปลาบปลิว
จีนสำเพ็งพวกแซ่เต๋จิว
แจกตัวให้ตัวครวเลียง...”³²

จากสภาพปัจจุบัน หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบเดิม การศึกษาในภาพจิตรกรรมนี้ ทำการศึกษาเปรียบเทียบกับภาพปัจจุบัน (ภาพที่ 58) ทั้งนี้สามารถดูจากลักษณะของพระอุโบสถ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม ะแบบจีน และองค์ประกอบอื่น ๆ เช่นการมีแม่น้ำอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ อย่างไรก็ตามสภาพปัจจุบันก็ไม่เหมือนกับภาพจิตรกรรมเสียทีเดียว อาจเนื่องจากระยะเวลากว่า 150 ปี จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงบางส่วนไป ที่เห็นถึงความแตกต่างได้แก่เจดีย์กลางน้ำที่ในภาพจิตรกรรม ในปัจจุบันไม่ปรากฏ

2.3.3 ชื่อภาพ “พระพลเทพ” คำราภาพหมายเลข 32 (หน้า 84)

“พระพลเทพถือไถ” ตำราภาพหมายเลข 33 (หน้า 128)

“พระพลเทพยไถนา” ตำราภาพหมายเลข 70 (หน้า 184)

รายละเอียดของภาพ เป็นภาพเทพบุรุษผิวขาวสีขาวย มี 2 กร ประทับ ยืนยกพระบาทซ้าย มี เทพศาสตราวุธคือคันไถ พระหัตถ์ซ้ายทรงจับคันไถ ส่วนพระ หัตถ์ขวาทรงยกขึ้นเหนือพระ ศีรษะ สวมมงกุฎทรงแหลม กำลังไถนาโดยมีพระโค ประกอบ(ภาพที่ 59)

เรื่องราวของภาพ นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ปรากฏเรื่องอยู่ในปางที่ 8 กฤษณาวตาร โดยพระพลเทพ ซึ่งเป็นเทพยดาองค์หนึ่ง ได้เสด็จไปช่วยพระเจ้ากรุงจักรกฤษณ์ ปราบกรุงพาลาสูร ในชั้นต้นได้ต่อสู้กับ พิไชยกาลาเสนามาร และได้ใช้ไถฟาดพิไชยกาลาถึงแก่ ความตาย ภายหลังเสร็จสงครามพระอิศวร พระนารายณ์จึงได้ประสาทพรให้พระพลเทพเป็น ไทใหญ่ในพิชพันธุรัษฎาหาร โดยพระราชพิธีจรดพระนังคัลแด่นั้นมา³³

3. คูหาด้านทิศใต้ติดกับท้องพระโรงหน้า เป็นภาพกอบัวและแมลง (ภาพที่ 60)

รายละเอียดของภาพ ประกอบด้วยใบบัวและดอกบัว (ดอกบัวตูม - ดอกบัวบาน)

ผีเสื้อและแมลงในลักษณะภาพเขียนที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีน

หมายเหตุ : ดอกบัวถือเป็นดอกไม้สำคัญในภาพเขียนของจีนเป็นสัญลักษณ์แห่ง ความบริสุทธิ์ ความสร้างสรรค์ ความฉลาด ความสมบูรณ์ นอกจากนี้แล้วยังถือว่าเป็นดอกไม้ ชั้นสูงในพุทธศาสนา อนึ่งในความหมายของสระบัวนั้นอาจมีความหมายถึงสระโนนาค เมื่อ ผู้ใดจะขึ้นพระที่นั่งองค์นี้จะต้องผ่านคูหาด้านของผนังด้านทิศใต้ ซึ่งประดับด้วยภาพกอบัว จึง อาจหมายถึงการชำระล้างให้เป็นผู้บริสุทธิ์ตามความหมายของดอกบัวก็อาจเป็นไปได้³⁴

4. บานพระทวารและพระบัญชาพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

เป็นภาพเขียนเทวดายืนแท่นด้านละองค์เหมือนกัน พระหัตถ์ถือพระขรรค์ ลายประดับบนพื้น บานพระทวารโดยรอบเทวคาเป็นลายดอกพุดพานหลากสี (ภาพที่ 61) บานพระทวารเท วราชมเหศวรเป็นไม้สลักเป็นรูปบุรุษ 4 กร หน้าตาดุร้าย แต่ถือตรีศูลอันเป็นเครื่องหมายของ พระอิศวร น่าจะเป็นภาคดุร้ายของเทพองค์นั้น เพราะทำหน้าที่เป็นผู้เฝ้าประตู อันจำเป็นจะต้องมี พลังและความเข้มแข็งดุร้าย³⁵ (ภาพที่ 62) กกพระทวารเขียนเป็นรูปเสี้ยววงแบบจีน(ภาพที่ 63)

เชิงอรรถท้ายบทที่ 4

¹ ราชบัณฑิตยสภา, ตำนานวัดอุสถานต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ผดุงวิทยาการพิมพ์, 2514), หน้า 50.

² พระขัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 2, พิมพ์ครั้งที่ 8 (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2517), โดยคณะกรรมการแผนกตำรา, หน้า 157.

³ พระคัมภีร์ชาดกแปลจากชาดกฏาฐกถา, เล่ม 10, อรรถกถา ทศนิบาต, พิมพ์ครั้งที่ 8 (พระนคร: สำนักอภิมครวัดสามพระยา, 2493), หน้า 105

⁴ กรมศิลปากร, ราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนชม, 2509. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพ น.ต.สมภพ สุดสุนทร 27 สิงหาคม 2509), หน้า 15.

⁵ ลิลิตพระลอ (พระนคร: คลังวิทยา, 2506), หน้า 5

⁶ พระธรรมสิริชัย, นิบาตชาดกเอกนิบาตตอนต้น (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2526), หน้า 103.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

⁸ ทศนีย์ ลินสกุล, “จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 143.

⁹ พระขัมมปทัฏฐกถาแปล, แปลจากขัมมปทัฏฐกถา, หน้า 159.

¹⁰ พระธรรมสิริชัย, นิบาตชาดกเอกนิบาตตอนต้น, หน้า 104-105.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

¹² พันตรีสุจิตร์ ตุลยานนท์, ช้างเผือก (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2519. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา 8 พฤศจิกายน 2519), หน้า 3.

¹³ ณัฐภัทร จันทวิช, ช้างต้น สัตวมงคลแห่งพระจักรพรรดิ, ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน), 2539. กรมศิลปากรพิมพ์เนื่องในมหาวโรกาสเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ฯ มหาราชในพระราชพิธีกาญจนภิเษก), หน้า 403.

¹⁴ พระขัมมปทัฏฐกถาแปล, ภาค 2, หน้า 156.

¹⁵ อุคม รุ่งเรืองศรี, เทวคาพุทฺธ เทพเจ้าในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง

พระร่วง (เชียงใหม่:ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ ม.เชียงใหม่,2523),หน้า 66.

¹⁶ พญาสิทธิ, ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง(กรุงเทพฯ:ม.ป.ท,2514.พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายดิเรก ประชันณรงค์),หน้า 20.

¹⁷ พระคัมภีร์ชาดกแปลจากชาดกภูฏาน เล่ม 6,อรรถกถาเอกนิบาต,หน้า 134.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน,หน้า 390-391.

¹⁹ พระธัมมปทัฏฐกถาแปล,ภาค 2 ,หน้า 159.

²⁰ กัญญรัตน์ เวชชาศาสตร์, การศึกษาเรื่องหงส์จากศิลปกรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ:บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด,2534),หน้า 178.

²¹ พระคัมภีร์ชาดกแปลจากชาดกภูฏาน,เล่ม 2,หน้า 395 - 7.

²² ส.พลายน้อย, เทวนิยาย,พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ:รวมสาส์น,2534),หน้า 20-21.

²³ ชื่อนกชนิดหนึ่งในบรรดาสัตว์หิมพานต์ รูปเป็นครุฑถือกระบอง แต่ไม่สวมขำเป็นผู้รักษาประตูเข้าสู่หิมพานต์ นกขัณฑิมาที่ปรากฏเป็นรูปประติมากรรม พบอยู่ 2 แห่งคือที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และศาลาหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.

²⁴ เสนอ นิลเดช, “เบิกฟ้าป่าหิมพานต์”, เมืองโบราณ ปีที่ 15, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2532),หน้า 87.

²⁵ สมบัติ จำปาเงิน , “แม่โพสพ,” วัฒนธรรมไทย ปีที่ 23, ฉบับที่ 9 (กันยายน 2527), หน้า 15-17.

²⁶ ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี,และคณะ, การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2523),หน้า 70.

²⁷ ประพันธ์ สุกนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์ (กรุงเทพฯ:ม.ป.ท ,2511),หน้า 35.

²⁸ ส.พลายน้อย, อมมุนยนิยาย (กรุงเทพฯ:รวมสาส์น,2535),หน้า 39.

²⁹ ประพันธ์ สุกนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์,หน้า 39.

³⁰ เรื่องเดียวกัน,หน้า 45-46.

³¹ ธงทอง จันทรางศุ, “พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและศาสนา”, มหาเจษฎา

บดินทรานุสรณ์ (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์,2531),หน้า 35. อ้างถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวิจารณ์ไว้ในหนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จพระ

³²เรื่องเดียวกัน,หน้า 36. อ้างถึงพระยาไชยวิชิต(เผือก) แต่งกลอนเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

³³ประพันธ์ สุคนธชาติ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์,หน้า 22-63.

³⁴คำอธิบายเพิ่มเติมของ ดร.นันทนา ชุตินวงศ์ อาจารย์พิเศษด้านประติมาณวิทยา ม.ศิลปากร.

³⁵คำอธิบายเพิ่มเติมของ ดร.นันทนา ชุตินวงศ์ อาจารย์พิเศษด้านประติมาณวิทยา ม.ศิลปากร.